

ปฐมา-วิธาน: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรม

กลวิธีทางวรรณศิลป์ (Literary Technique) หมายถึง วิธีการในการประพันธ์ที่สร้างให้เกิดวรรณศิลป์จากความประณีตงดงามทางภาษาจากการประสานวิธีการต่าง ๆ ทั้งการใช้ถ้อยคำ ภาษา และการเรียบเรียงลำดับเรื่องราวอันเป็นการสร้างเอกภาพในงานประพันธ์เพื่อการสื่อสารตัวละครของเรื่อง ในการวิจัยนี้ซึ่งศึกษาวรรณคดีไทยพุทธศาสนา สาระตัวละครคือพุทธธรรม

สาระตัวละครแห่งพุทธธรรม หรือคำสอนที่พระพุทธเจ้าได้ประกาศไว้ เป็นสัจจะหรือสาระความจริงอันประเสริฐ การถ่ายทอดพุทธธรรมจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยกลวิธีต่าง ๆ ประกอบเข้าด้วยกัน ทั้งในแง่ของภาษาและโครงสร้างของการเรียบเรียงอย่างประณีต เพื่อสื่อสารพุทธธรรม ดังนั้น พุทธธรรมจึงเป็นความสมบูรณ์พร้อมอันเกิดจากกลวิธีทางวรรณศิลป์ในเชิงภาษาเพื่อถ่ายทอดพุทธธรรมให้กระจ่างชัด เพื่อสร้างความเข้าใจ นำไปสู่ปัญญาความรู้ ดังที่พระพุทธองค์ได้ประกาศไว้ว่าพุทธธรรมซึ่งละเอียดลึกซึ้งนั้น จำต้องอาศัยกลวิธีที่เหมาะสมในการถ่ายทอด

พระตถาคตเสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสาวกผู้สมควรฝึกได้ อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระผู้มีพระภาค พระตถาคตพระองค์นั้นทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ และพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน...¹

พุทธธรรมสามารถช่วยให้ผู้นำไปปฏิบัติพ้นจากความทุกข์ พุทธธรรมประกอบด้วย หลักธรรมหลายประการที่พระพุทธองค์ได้นำมาเรียบเรียงไว้อย่างเป็นระเบียบงดงาม ไม่มีส่วนใด ขาดเกินไป มีความบริสุทธิ์สมบูรณ์ และพุทธธรรมให้ประโยชน์แก่ผู้ประพฤติ

ศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ ธรรมก็เป็นอัน ศาสดากล่าวไว้ดี ประกาศไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ ระวัง เป็นธรรมที่ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ และพระศาสดาทรงทำให้ สาวกทั้งหลายของพระองค์เข้าใจอรรถในสัทธรรม ทั้งทำพรหมจรรย์ที่บริบูรณ์

¹ พุทฺชนทิตฺตสูตร พระสุตตันตปิฎก เล่ม 25 อิติวุตตกะ, หน้า 449-450.

ครบถ้วนให้แจ่มกระจ่าง ให้เข้าใจง่าย ให้มีบทที่รวบรวมไว้พร้อมแล้ว ให้มีผลอย่าง
ปาฏิหาริย์แก่สาวกเหล่านั้น จนประกาศได้ดีทั่วถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย²

วรรณคดีพุทธศาสนามีพุทธธรรมเป็นเนื้อหาที่ให้ความรู้ ความคิด และปัญญา เมื่อประสาน
กับกลวิธีทางวรรณคดีซึ่งเน้นความเป็นระเบียบ ประณีตในเชิงภาษาและการเรียบเรียง ย่อมสื่อสาร
สารัตถะธรรมนั้นให้แจ่มชัดและกระทบความรู้สึกได้อย่างดี วรรณศิลป์ในวรรณคดีพุทธศาสนานั้น
นอกจากจะสร้างสุนทรียภาพที่รับรู้ได้ด้วยผัสสะแล้ว ยังสื่อผ่านจิตใจและสติปัญญา อันสามารถ
น้อมนำไปสู่ความเข้าใจในพุทธธรรม

กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีพุทธศาสนาของไทยนั้น เมื่อพิจารณาจากการสร้างสรรค์
การเรียบเรียงเพื่อนำเสนอ จะเห็นว่ามีความเป็นระบบ ระเบียบ ประณีต เนื่องด้วยพระธรรมคำสอน
มีความยากและละเอียดลึกซึ้ง จึงต้องทำให้เข้าใจง่าย และเห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน กลวิธีทาง
วรรณศิลป์ในวรรณคดีพุทธศาสนาของไทย เป็นส่วนสำคัญที่สามารถกระตุ้นปัญญาให้เกิดการ
พัฒนาความคิดเพื่อเข้าใจสาระธรรมนั้น นำไปสู่ความเข้าใจแนวคิดและคุณค่าของวรรณคดีไทย
พุทธศาสนา ซึ่งสามารถตอบสนองอารมณ์สุนทรีย์ และให้คุณค่าความรู้ทางธรรมอย่างเต็มเปี่ยม

วรรณศิลป์จะนำไปสู่ความเข้าใจพุทธศาสนาอันเป็นพื้นฐานอย่างหนึ่งของการสร้างสรรค์
ในพุทธศาสนา เป็นเครื่องมือสำคัญยิ่งในการนำผู้ศึกษาให้เข้าใจและเข้าถึงพุทธธรรม นอกจาก
วรรณศิลป์จะช่วยสร้างความแจ่มชัด ทำให้เกิดความเข้าใจในสาระธรรมแล้ว ในแง่หนึ่งยังช่วยสร้าง
มโนทัศน์ ไปสู่ความรู้ ความเข้าใจพุทธธรรม จุดมุ่งหมายของวรรณศิลป์ในวรรณคดีพุทธศาสนา
นั้น มิได้สิ้นสุดอยู่เพียงการสร้าง ความงามทางภาษาอันรับรู้ด้วยผัสสะอันประณีตเท่านั้น หากแต่มุ่ง
ให้เกิดการเรียนรู้จากผัสสะนั้นด้วยปัญญาอันลึกซึ้ง เพื่อเข้าถึงความดี ความงาม และความรู้

ผู้วิจัยเห็นว่า ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีพุทธศาสนาที่มุ่งสื่อสาร
และถ่ายทอดพุทธธรรมอย่างกระจ่างชัด เป็นกลวิธีที่สร้างสรรค์ขึ้นอย่างมีเอกภาพ จากการประสาน
องค์ประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกัน องค์ประกอบดังกล่าว ได้แก่ กลวิธีทางภาษาและการเรียบเรียง ใน
บทนี้ผู้วิจัยจึงมุ่งวิเคราะห์เอกภาพของปุจฉา-วิสัชนาโดยพิจารณาจากการสร้างสรรค์เพื่อสื่อสาร
ธรรม

4.1 การสร้างปุจฉา-วิสัชนา

การศึกษาปุจฉา-วิสัชนาในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรมนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า
เรียบเรียงปุจฉา-วิสัชนาอย่างประณีต มีเอกภาพ สร้างวรรณศิลป์ให้เกิดขึ้นในตัวเองโดยมุ่งเน้น
ประสิทธิภาพของการสื่อสารธรรม เพื่อสร้างปัญญาความรู้ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาซึ่งเป็น

² ปาสาทิกสูตร พระสุตตันตปิฎก เล่ม 11 ทีฆนิกาย, หน้า 130-131.

วรรณคดีคำสอน ปุจฉา-วิชันนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์หน่วยเดียวกัน ในแง่ที่ปุจฉาอาจเป็น ตัวกำหนดวิธีการวิชันนาด้วย ดังนั้นผู้วิจัยจะเน้นวิเคราะห์ปุจฉา-วิชันนาในแง่ที่เป็นกลวิธีทาง วรรณศิลป์ที่มีความโดดเด่น มีการเรียบเรียงอย่างมีเอกภาพในตั้งประเด็นปัญหาและไขความ กระจางเพื่อสื่อสารธรรม ผู้วิจัยพบว่าปุจฉา-วิชันนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรม ใน 4 ลักษณะ ได้แก่

- 4.1.1 ปุจฉา-วิชันนาที่เป็นภาพพจน์
- 4.1.2 ปุจฉา-วิชันนาที่เป็นชุดคำถาม
- 4.1.3 ปุจฉา-วิชันนาที่เป็นไปตามลำดับ
- 4.1.4 ปุจฉา-วิชันนาที่เป็นความแย้ง
- 4.1.5 ปุจฉา-วิชันนาที่เป็นความสัมพันธ์เชิงเหตุ-ผล

4.1.1 ปุจฉา-วิชันนาที่เป็นภาพพจน์

การใช้ภาพพจน์เป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างปุจฉา-วิชันนาเพื่อสื่อสารธรรม ภาพพจน์เป็น ส่วนนภาษาแบบหนึ่ง เกิดจากการเรียบเรียงถ้อยคำด้วยวิธีการต่าง ๆ ให้ผิดแผกไปจากการ เรียงลำดับคำ หรือความหมายของคำถามปกติ เพื่อให้เกิดภาวะหรือให้มีความหมายพิเศษ³ ภาพพจน์ เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเข้าใจในสารัตถะข้อความที่เป็นนามธรรมได้อย่างดี ภาพพจน์ ความเปรียบหรือวิธีการที่แสดงออกอย่างมีนัย เป็นเครื่องมือในการสั่งสอนที่มีพลังในการสื่อสาร เรื่องที่ไม่คุ้นเคย หรือเรื่องที่มีความซับซ้อนยากแก่การเข้าใจ⁴

ภาพพจน์เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สามารถสร้างจินตนาการได้อย่างกว้างขวางลึกซึ้งกว่า การใช้ถ้อยคำธรรมดา เป็นภาษาที่มีพลัง และสามารถสร้างจินตนาการ ให้ประสบการณ์ ความรู้แก่ ผู้อ่านได้ดี กล่าวคือ ภาพพจน์ที่สามารถสื่อความกับผู้อ่านได้ตามความหมายของคำ เป็นความเข้าใจ อันเกิดจากมีประสบการณ์ร่วมกับภาพพจน์ที่ใช้นั้น ภาพพจน์ที่นำมาสร้างปุจฉา-วิชันนามาจาก สภาวะธรรมชาติที่รับรู้ได้ตามประสบการณ์ของมนุษย์ ปุจฉา-วิชันนาที่เป็นภาพพจน์นี้ มีความสำคัญ ในแง่ของการถามตอบปัญหาที่อาศัยภาพพจน์หรือสภาวะธรรมชาติเป็นแนวเทียบเคียง เพื่อนำไปสู่ การอธิบายเปรียบเทียบกับหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา การตั้งปุจฉาด้วยภาพพจน์หรือ สัญลักษณ์จึงเป็นการเร้าความสนใจให้ผู้อ่านเกิดคำถามในเบื้องต้นว่า สิ่งทีกล่าวนั้นน่าจะหมายถึง

³ พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม: ภาพพจน์ โวหาร และกลการประพันธ์, หน้า 109.

⁴ Sue Hamilton, **Early Buddhism: A New Approach** (Great Britain: Curzon, 2000), p. 203. The use of analogy and metaphor, and figurative ways of putting things in general, provide one with powerful didactic device for communicating of points that are unfamiliar, elusive, complex, counter-intuitive, and so on.

อะไร แม้ว่าจะมีมีโนภาพของภาพพจน์และสภาวะธรรมชาติที่นำมาสร้างเป็นปจฺจมา แต่ผู้อ่านย่อมคาดหวังการอธิบายความหมายในแง่พุทธธรรม ปจฺจมา-วิสัยนาที่เป็นภาพพจน์จึงเป็นวิธีการสื่อสารธรรมที่ช่วยสร้างความรู้จากรูปธรรมไปสู่ความรู้ทางพุทธศาสนาซึ่งเป็นนามธรรม ให้มีโนทัศน์สร้างประสบการณ์จากสิ่งที่รู้ไปสู่สิ่งที่ยังไม่รู้ หรือทำให้สิ่งที่เคยรู้กระจ่างขึ้น

ภาพพจน์ที่นำมาสร้างปจฺจมา-วิสัยนาปรากฏในลักษณะปริศนาธรรม ปริศนา หมายถึง สิ่งหรือถ้อยคำที่ผูกขึ้นเป็นเงื่อนงำเพื่อให้แก้ให้ทาย กล่าวคือ มิใช่การบรรยายหรือพรรณนาเรื่องให้รู้เนื้อความ แต่เป็นปจฺจมาสั้น ๆ หรือบางทีกล่าวเป็นนัย ๆ ถึงสิ่งที่ต้องการให้วิสัยนา ปริศนาธรรมเป็นกลวิธีการสื่อสารธรรมที่ช่วยสร้างความสนใจใคร่รู้ในความหมายที่แฝงเร้นอยู่ วิสัยนามุ่งตีความ ให้คำอธิบาย และขยายความปริศนานั้นในทางธรรม ถ้าพิจารณาเนื้อความเฉพาะส่วนปจฺจมาแล้ว อาจให้มีโนภาพหรือความเข้าใจตามประสบการณ์ทางโลกเท่านั้น ไม่อาจเชื่อมโยงกับเนื้อหาทางธรรมได้ ดังนั้นภาพพจน์ที่สร้างเป็นปจฺจมา-วิสัยนาในลักษณะปริศนาธรรมจึงเป็นวิธีการสร้างประสบการณ์จากภาพหรือสิ่งที่คุ้นเคยเชื่อมโยงไปสู่วิสัยนาตีความภาพพจน์นั้น เข้ากับพุทธธรรมซึ่งเป็นนามธรรม กับทั้งเป็นวิธีเร้าเร้าหรือทำให้เกิดการขบคิดตีความ และกระหายใคร่รู้วิสัยนาเทียบเคียงปริศนากับคำสอนทางพุทธศาสนา การใช้ภาพพจน์ในส่วนวิสัยนายังช่วยสร้างความเข้าใจที่แจ่มชัดในสาระธรรมด้วย

ปจฺจมา-วิสัยนาที่เป็นภาพพจน์ในลักษณะปริศนาธรรมนั้น เช่น *เดือนเพ็ญมิใคร่จะหลับ เดือนดับมิใคร่จะตื่น* หมายถึง คนดีที่หมั่นทำบุญอยู่เสมอย่อมมีแต่ความเจริญ ต่างกับคนชั่วที่มีแต่ความเสื่อม เดือนเพ็ญเป็นสัญลักษณ์ของคนดี ที่หมั่นสร้างกุศลอยู่เสมอ ไม่ใคร่จะดับ คือ ความไม่ประมาทในชีวิต ส่วนเดือนดับ เป็นสัญลักษณ์ของคนชั่วที่ไม่กระตือรือร้นในการทำบุญกุศล ไม่ใคร่จะตื่น คือ ความหลงและความประมาท

เดือนเพ็ญมิใคร่จะหลับ เดือนดับมิใคร่จะตื่น จะแก้ไขแต่เดือนเพ็ญมิใคร่จะหลับแต่ก่อนหนึ่งก่อน คลื่นนี้ได้แก่ท่านผู้มีศรัทธา ย่อมมักสดับตบตีฟังพระธรรมเทศนา มักสนทนาพาทิ แลเฉลี่ยวฉลาด อาจรักษาตนด้วยความดี แลสมณพราหมณ์ชีอุบาสกอุบาสิกา ประกอบไปด้วยเพียรพยายาม แสวงหาแต่ประโยชน์ ด้วยเป็นกรรมเห็นจะติดตาม จึงรำเรียนเพียรไปไต่ถาม ละความอายความขาม ความคร้านเสียให้สิ้น แล้วจึงตั้งใจให้ท่านรักษาศีล เอาเป็นอาจินต์เป็นนิจทุกวัน ตั้งใจเมตตาภาวนาเป็นนิรันดร์ คือหนึ่งเดือนเพ็ญเปล่งขึ้นทุกนั้งนอนเป็นฝันถึงพระศาสดา...⁶

⁵ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, หน้า 516.

⁶ ประคนธรรมความเก่า, หน้า 19-20.

อันว่าเดือนดับมิใคร่จะตื่นนี้เล่าไซ้ คว้าได้แก่ฝูงอวิชา ใจพาลามีคมนตรี
อนธการ จะกล่าวถึงหญิงชาย ซิพรหมณ์ทั้งหลาย อันน้ำใจร้ายสาธารณ์ อุกุศลห้า
ประการเป็นประธาน...⁷

ไฟฤาจะอดคงคพิน เป็นปริศนาธรรมภาพจน์สัญลักษณ์ที่เปรียบเทียบคนโลกร้ายที่หลงใน
กามคุณทั้ง 5 ขอบจะแสวงหากามคุณ ไปตลอดไม่สิ้นสุด

ไฟฤาจะอดคงคพิน	คนเคียวนี้ยี่น
โดยความตามบุราณท่านว่ามา	
ได้แก่คน โลกเหลือตรา	ในกามคุณห้า
คือรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัส	
ด้วยกำลังโลกสาหัส	แสวงหาสมบัติ
บ่มีที่จะพักความอึดอารมณ์..	
ชนเช่นพรณนามา	บัญญัติชื่อว่า
ไฟฤาจะคงคพินขึ้นไ้	
เพราะความละโมบโลกใหญ่	ของสัตว์นี้ไซ้
คูกองพินใหญ่หมึมา	
วิสัยไฟอันใหญ่กล้า	บุคคลนำมา
ซึ่งเชื้อคือพินขึ้นไ้	
เพลิงนั้นจะอึดอาบใจ	ด้วยเชื้อที่ไ้
แล้วดับหรือหมดไม่ไหม้ถามี	
แม้เชื้อใหญ่เท่าศิริ	ไ้เข้าอัคคี
คงเผาผลาญเป็นอาหารฉันใด	
ชนที่โลกมากนั้นไซ้	บริโภคนกโค
บ่อึดอารมณ์คจไฟฉันนั้น	
ให้ปราชญ์ฟังจำสำคัญ	ว่าไฟไฟนั้น
คือความละโมบโลกมากอยากไ้	
ที่ว่าเชื้อเพลิงเชื้อไฟ	ไซ้อื่นไซ้ไกล
คือกามคุณเงินทองของรัก ⁸	

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁸ ประคนธรรมคำฉันท์, หน้า 39-41.

จากตัวอย่างปจฺจนา-วิชันนาที่เป็นภาพพจน์และสัญลักษณ์นี้จะเห็นว่า ปรีสนาธรรมสร้างด้วยภาพพจน์ที่สามารถเข้าใจได้ตามประสบการณ์ว่าการมีไฟต้องอาศัยฟืนเพื่อไม่ให้ไฟมอดดับ วิชันนาเปรียบเทียบกับภาพพจน์สัญลักษณ์นี้ เป็นการตีความเชื่อมโยงกับพุทธธรรมว่า ไฟหมายถึงความโลภไม่รู้จักพอในกามคุณ และฟืนคือกามคุณที่เติมเชื้อให้ไฟคือความโลภดำรงอยู่ในมนุษย์ไม่สิ้นสุด การอธิบายดังกล่าว คือการตีความปรีสนาธรรมภาพพจน์สัญลักษณ์ให้สอดคล้องกับพุทธธรรม เพื่อสั่งสอนให้เข้าใจความโลภของมนุษย์ที่ไม่รู้จักพอปจฺจนา-วิชันนาที่เป็นภาพพจน์ในลักษณะปรีสนาธรรมนี้ จึงสามารถสร้างประสบการณ์การรับรู้สภาวะธรรมชาติ นำไปสู่การอธิบายพุทธธรรม เป็นการเรียบเรียงปจฺจนา-วิชันนาที่ทำให้เข้าใจพุทธธรรมได้ง่ายและชัดเจนยิ่งขึ้น

ตัวอย่างในนวนวนชาดก มีการสร้างปรีสนาธรรมด้วยภาพพจน์เป็นปรีสนาธรรมสามข้อ เพื่อให้พระโพธิสัตว์ได้วิชันนาตีความปรีสนาเหล่านั้น ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะวิชันนาธรรมนั้นจะมีผู้อื่นตอบปรีสนาก่อน ซึ่งคำตอบเหล่านั้นเป็นคำตอบที่ไม่ถูกต้อง ชาดกเรื่องนี้พระยาภัณฑวลิราชบุตรแก้ปรีสนานี้ด้วยคำตอบทางโลกได้เพียงสองข้อเท่านั้น พระโพธิสัตว์จึงวิชันนาแก้ปรีสนาด้วยคำตอบทางธรรม

ปรีสนา	วิชันนาของราชบุตร	วิชันนาของพระโพธิสัตว์
1. ประทีปด้ามที่โพลงรุ่งเรืองภายใน(เทียนสุกในไส้) ได้แก่อะไร	มะพร้าวไฟที่มิงอกออกมาแต่ภายใน	บัณฑิตผู้ทรงไว้ซึ่งธรรม ผู้โพลงด้วยปัญญา ความรอบรู้เรียกว่าประทีปมีไฟอันโพลงภายใน
2. ไฟที่โพลงรุ่งเรืองภายในปาก(ไฟลุกในปาก) ได้แก่อะไร	ฝักระสือ	สมณพราหมณ์ทั้งหลายแข่งด้วยปากอย่างไร ย่อมเป็นไปตามปากอย่างนั้น
3. นกแขกเต้าปากแดงได้แก่อะไร ⁹		บัณฑิตผู้แสดงธรรมด้วยปาก ย่อมยังธรรมให้ไหลออกจากปาก เรียกว่านักปราชญ์เพราะธรรม ¹⁰

ปจฺจนาที่สร้างขึ้นด้วยภาพพจน์และสัญลักษณ์ดังตัวอย่างที่กล่าวมานี้ เป็นลักษณะของปรีสนาธรรมที่หากพิจารณาจากปจฺจนา อาจไม่เข้าใจหรือไม่สามารถตีความได้ เป็นการรับรู้และเข้าใจภาพเหล่านั้นตามประสบการณ์เท่านั้น ลักษณะนี้ทำให้เกิดความฉงนสงสัยว่าจะวิชันนาด้วย

⁹ ปัญญาสชาดก, เล่ม 2, หน้า 62.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

เนื้อความคำตอบให้สอดคล้องกับพุทธธรรมได้อย่างไร จึงเป็นวิธีการที่สร้างความน่าสนใจและเร่งเร้าให้เกิดการขบคิดตีความ เมื่อได้วิชาสามารถเทียบเคียงสัญลักษณ์เหล่านี้เข้ากับเนื้อหาทางธรรมอย่างสอดคล้องกลมกลืนแล้ว ผู้ศรัทธาย่อมเกิดความประทับใจและเข้าใจเนื้อหาพุทธธรรมมากขึ้น ปุจฉา-วิสัชนาจึงเป็นกลวิธีสื่อสารธรรมได้อย่างน่าสนใจและมีประสิทธิภาพในการช่วยให้เกิดการขบคิดตีความ และไขความนั้นอย่างกระจ่าง

ปุจฉา-วิสัชนาที่เป็นภาพพจน์ในโคลงทนายและวิสัชนา ใช้สัญลักษณ์ตั้งปุจฉาสื่อเพื่อให้ผู้วิสัชนาได้ตีความ อธิบายความหมายให้สอดคล้องกับพุทธธรรม ในบางกรณีเป็นปริศนาธรรมภาพพจน์และมีจำนวนกำกับไว้ เพื่อเป็นแนวทางวิสัชนา

เพลิงสามกองกรุ่นร้อน	ระอุ
ชื่อต่างกันท่านระบุ	บอกไว้
เพลิงนี้มักจะคุ	ศึกปลุ่่ง
โพลงลูกในอกให้	จิตต์ร้อนแรงเพลิง ¹¹

วิชา ของพระมหาโพธิวงศาจารย์ (สาลี) วัดอนงคาราม วิชาที่ว่า เพลิง 3 กองที่ทำให้ร้อนรน หมายถึง รากะ โทสะ และโมหะ วิชาอธิบายความหมายของกิเลสทั้งสามอย่างละเอียด กิเลสทั้งสามนี้จัดเป็นกิเลสภายใน ดับได้สิ้นเชิงด้วยอรหันตมรรค

ไฟภายนอกไหม้สรรพสัตว์และทรัพย์สินได้ก็แต่ในโลกนี้ ส่วนไฟภายในคือ รากะ โทสะ โมหะ ไหม้ได้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ไม่ไหม้แต่เฉพาะตัว ถ้าดับไม่ทัน ลูกตามไปไหม้คนอื่น และสิ่งอื่นด้วย ในตติยพยากรณ์สูตร อังคุตรนิกาย ดิกกบาต แสดงโทษแห่งรากะ โทสะ โมหะ ต่างกัน คือ รากะ มีโทษน้อยแต่คลายช้า โทสะมีโทษมากแต่คลายเร็ว โมหะ มีทั้งโทษมากทั้งคลายช้า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกิเลส ๓ ประการว่าเป็นไฟ ไหม้จิตใจของผู้กำหนดยินดี หมกมุ่นอยู่ในกามฯ ไหม้ผู้มีชีวิตคิดประทุษร้ายผู้อื่น ไหม้เผาบุคคลผู้หลง ไม่ฉลาดในธรรมของพระอรិยะ เพราะฉะนั้น ความสิ้นไปแห่งรากะ โทสะ โมหะ จึงได้นามว่าพระนิพพาน ดับไฟคือกิเลส ดับไฟคือทุกข์โดยสิ้นเชิงฯ¹²

¹¹ โคลงทนายและวิสัชนา, หน้า 30.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

ลักษณะเด่นประการสำคัญอย่างหนึ่งของปจฺฉา-วิชันนาที่เป็นภาพพจน์ในลักษณะปริศนาธรรม คือการใช้ปฏิทรรศน์ ปฏิทรรศน์ (paradox) หมายถึง คำกล่าวที่มองอย่างผิวเผินแล้วจะขัดกันเอง หรือไม่น่าเป็นไปได้ แต่ว่าพิจารณาให้ดีจะเป็นคำกล่าวที่มีความหมายลึกซึ้งและเป็นไปได้¹³ ปฏิทรรศน์เป็นการแสดงออกทางภาษาที่มีความขัดแย้งในตัวเอง รวมทั้งขัดต่อความคิด เหตุผล สามัญสำนึกทั่วไปโดยสิ้นเชิง¹⁴ ปฏิทรรศน์เป็นภาพพจน์รูปแบบหนึ่งที่สามารถกระตุ้นการขบคิด เพราะเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับประสบการณ์การรับรู้ความหมายทั่วไปของมนุษย์ ปฏิทรรศน์จึงทำหน้าที่เร้าความคิด และสร้างพลังของการสื่อสารได้อย่างเข้มข้น

ในประคนธรรม ปริศนาปจฺฉาว่า จันทรห้อยกว่าดาว ไม้เท้ายาวกว่าถ่อ สภาวะธรรมชาตินี้ ขัดแย้งกับความเข้าใจตามประสบการณ์ของมนุษย์ เพราะมนุษย์ย่อมเห็นว่าพระจันทร์ใหญ่กว่าดวงดาว และถ่อนั้นยาวกว่าไม้เท้า การสร้างปจฺฉาปฏิทรรศน์นี้ ก่อให้เกิดความสงสัยในความขัดแย้งกับความรู้และประสบการณ์ จึงเร้าให้เกิดการขบคิดตีความเพื่ออธิบายปฏิทรรศน์นี้ วิชันนาตีความปฏิทรรศน์กับลักษณะของคนที่แตกต่างกัน คือ คนดีมียศศักดิ์ที่ถ่อมตัว และมีความนอบน้อม กับคนไม่ดี ไม่รู้จักฐานะและบทบาทหน้าที่ของตน และคนที่ประพฤติไม่เหมาะสมตามครรลองที่ถูกต้อง

จันทรห้อยกว่าดาว หมายถึง คนที่มีสถานภาพสูง มียศศักดิ์ แต่ทำให้ตนอ่อนน้อมถ่อมตน รักษาศีลธรรม ตรงกันข้ามกับปริศนาธรรม ไม้เท้ายาวกว่าถ่อ หมายถึง คนที่ไม่เคารพผู้ใหญ่ คนที่ทำตัวดีเสมอผู้ที่สูงวัย และสูงคุณวุฒิมากกว่า เป็นการไม่ให้ความเคารพ ทำให้ผู้นั้นไม่เจริญ

จันทรห้อยกว่าดาว	ไม้เท้ายาวกว่าถ่อ
ฉันใดจึงว่าจันทรห้อยกว่าดาวไซริ์ คลว่าฝูงชนาผู้ใด ๆ ก็ดี ทั้งสมณพราหมณ์ชีแลบุรุษสตรีก็ดี อันกอดปรด้วยยศศักดิ์สมบัติ เหม็นหอมย่อมประพฤติตาม กระทำแต่พอสมพอควรสถานประมาณ บมิทำศักดิ์หักหาญแก่ท่านผู้ดีเจริญใจ ย่อมรู้ที่มา ย่อมรู้ที่ว่ถ้าจะไป ย่อมรู้ที่ไว้ไมเมตไมตรี... เห็นคนร้ายเอาดีตอบ เห็นคนชอบโมทนา	อันว่าไม้เท้ายาวกว่าถ่อ คลนี้ได้แก่หญิงชายอันกอดปรด้วยสักกายทิฎฐิ อันถือตัวถือตน ได้แก่คนอันมิรู้เจียมตัวว่ายาก บมิรู้ฝากตัวขุนนาง ทำสูงดังยุงยาง เห็นผู้ดีท่านทำปิ่นลำ ทำการง้างปีกหางต่าง ๆ จ้างข้าท่านมาตามหลัง ทำขุนทำนาง ขาวริ้วขาววัง โอโยโอหัง ทำเฟื่องทำฟุ้ง...อนึ่ง เห็นราชการของพระมหากษัตริย์ พระที่นั่งอันเป็นศรีสวัสดิ์ ครั่งเห็นลับตาแล้ว ใจกำหนดขึ้นนั่งนอนเล่น ฝันว่าคนไปบมิเห็นก็ดี ผู้นี้ย่อมจะ

¹³ พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม: ภาพพจน์ โวหาร และกลการประพันธ์, 2539, หน้า 314.

¹⁴ รอบทิศ ไวยสุศรี, วิธีเข้าใจปริศนาธรรมในพุทธปรัชญานิกายเซน, หน้า 27.

<p>มีอุปมาดุจพระบรมโพธิสัตว์ เมื่อครั้งชาติเป็น ภูริทัต พระองค์ขึ้นมาจำศีลอยู่ในจอมปลวกเป็น ที่สงัดสบาย จึงอาลัยภยาน์ใจร้ายมันเข้าไปคร่ำ ลงวันนั้นได้ มิใช่ว่าพระองค์จะกลัวอาลัยภยาน์ แม้พระองค์จะพ้นพิศม์ให้ตายก็ได้ และจะลืมนพระ เนตรร่อนเป็นไฟให้เป็นจุมไปก็ได้ แลเหตุว่า พระองค์อุปไปด้วยพระมหากรุณา บมิตำ ฤทธานุภาพ พระองค์เกรงกลัวบาปกลัวกรรม อุ ต่ำรักรักษาศีลไว้ให้มั่นคง จึงคอยห่อนองคฺลง ตามมันวันนั้น คิดว่าอาลัยภยาน์จะฆ่าให้ตายก็ ตามกรรมตามอาลัยภยาน์ ผิดว่าชีวิตจะตายก็มี ให้เป็นอันตรรายแก่ศีลของพระเจ้าเลย พระองค์ กระทำเฉยอยู่ ดังว่าหาอาณูภาพบมิได้ ให้ อาณูภาพปรกติหมดทำตามยศศักดิ์ เหตุว่าพระ บรมโพธิสัตว์เจ้ารักรศีลของพระองค์เจ้า ยิ่งกว่า ยศศักดิ์กว่าอาตมภาพพระองค์ แลอัดดว่าผู้มี ทรัพย์กลับอวดผู้มียศต่อ ผู้มีปัญญามายอมย่อ แล ถิ่นนี้ชื่อว่าจันทรห่อนกว่าดาว กล่าวมาแต่เท่านี้ ก่อนแลฯ¹⁵</p>	<p>พลันฉิบหายแล ชื่อว่าต้นไม้ใหญ่ อุประไมยดังครุณือสัณฐานหก คน อันแข่งฤทธิ์ด้วยพระทศพล ตนเองคอกไม้ ไฟตามต่างรัศมี ครันสิ้นคอกไม้ไฟแล้วก็มีคอก ดังเก่า ฝ่ายว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าอันกอบปรด้วย นือพรณรังษี เปล่งพระรัศมีระการ รุ่งเรือง ชัชวาลย์ ทิวอนันตจักรวาททั้งหลาย อันครุณือ สัณฐานนั้นก็ได้อบอวย จึงไปถ่วงคอตายเองแล อันลือสัณฐานทั้งหก แม้นแต่จะแข่งฤทธิ์ด้วย สาวกองค์ใดองค์หนึ่งก็มีได้ แลผู้ใดใจใหญ่ใฝ่สูง ทำพรรณเพื่องฟูง คนผู้นั้นก็จะพลันฉิบหายแล อันนี้ชื่อว่าไม้เท้ายาวกว่าถ่อ¹⁶</p>
---	---

จากปริศนาธรรมที่เป็นปฏิพจน์ที่นำมาเป็นตัวอย่างนี้จะเห็นว่าให้มโนภาพความ
 ขัดแย้งกับประสบการณ์ความเข้าใจของมนุษย์คือพระจันทร์ต่ำว่าดาว และไม้เท้ายาวกว่าถ่อ ซึ่ง
 สร้างความฉงนสงสัย นำไปสู่การไขความกระจ่างด้วยวิสัยทัศน์ความสัญลักษณ์นี้เชื่อมโยงกับพุทธ
 ธรรม และสังเกตได้ว่าวิสัยทัศน์อรรถาธิบายนั้น ได้ใช้ภาพพจน์แบบอ้างอิงเพื่อช่วยเสริมสร้างความ
 เข้าใจให้กระจ่างชัดขึ้น ในปริศนาปุจฉา จันทรห่อนกว่าดาว ได้อ้างถึงเรื่องภูริทัต ในอรรถกถา
 ชาดก เพื่อให้เห็นการยึดมั่นในหลักธรรม และมุ่งรักษาศีลแม้จะถูกทำร้าย ส่วนในปริศนาปุจฉา ไม้
 เท้ายาวกว่าถ่อ ได้อ้างถึงครุทั้ง 6 ในพุทธประวัติ คือครุต่างลัทธิที่มีมิฉลาทิจู ไม่อาจเทียบได้กับ
 พระพุทธเจ้า ปุจฉา-วิสัยทัศน์ปริศนาธรรมที่เป็นปฏิพจน์นี้ สร้างให้เกิดความสงสัยในสิ่งที่แย้งกับ

¹⁵ ประคนธรรมความเก่า, หน้า 2-3.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3-4.

ประสบการณ์ความเข้าใจเดิม สร้างความน่าฉงนก่อนที่จะวิชันาอธิบายตีความเชื่อมโยงภาพที่ขัดแย้งเหล่านั้นกับพุทธธรรม

ปฏิทรรศน์ในอภิปุทธปัญหา เช่น *ทางใหญ่อย่าเที่ยวจร ลูกอ่อนอย่าอุ้มรัด* สภาวะนี้ เป็นภาพที่ขัดแย้งกับสิ่งที่เข้าใจ ขัดแย้งกับเหตุผลที่ควรจะเป็น ทางใหญ่นั้น มนุษย์ย่อมสำคัญว่าไปสะดวก แต่ปฏิทรรศน์สื่อว่าอย่าไป สร้างความสงสัยให้เกิดขึ้นว่า ทางใหญ่ที่ว่านี้หมายถึงอะไร ในขณะที่ ลูกอ่อนอย่าอุ้มรัด ก็ขัดแย้งกับเหตุผลและประสบการณ์ของมนุษย์ ซึ่งย่อมต้องเห็นว่า ควรที่จะกอดรัดลูกอ่อนเอาไว้มิให้พลัดหล่น ความขัดแย้งนี้จึงเร้าการขบคิดตีความความหมายของปจฺจลาปริศนาธรรมนี้ ในวิชันาได้ตีความเปรียบเทียบปฏิทรรศน์กับพุทธธรรม

ทางใหญ่อย่าเที่ยวจร ทางใหญ่ หมายถึง ทางสองทาง คือ กามคุณ และการปฏิบัติของเดิรถีย์ ที่ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่จบสิ้น จึงเป็นทางที่ไม่ควรไป ส่วนทางที่ควรไปได้แก่ มรรค 8 อันเป็นแนวทางที่ถูกต้อง ลูกอ่อนอย่าอุ้มรัด ลูกอ่อน หมายถึง บิดา มารดา บุตรธิดา และญาติ คนเหล่านี้เป็นสิ่งไม่ควรยึดติดกับตัว ไม่รักไม่หลงและถือว่าเป็นของตัว เพราะการถือมั่นด้วยความรัก เป็นต้นหาอุปาทาน ที่ก่อให้เกิดทุกข์ แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่ให้ใส่ใจ แต่ให้อุ้มหรือรักและสงเคราะห์แต่พอเหมาะพอดี

หลวงเจ้าวัดอย่าให้อาหาร หลวงเจ้าวัด คือ วิญญาณชั้นธัมมเป็นประธานแห่งเจตสิก อย่าให้อาหาร คือ อย่าให้จิตยินดีต่ออาหารทั้ง 4 คือ กวฬิงการอาหาร ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร และวิญญาณาหาร *ไม้โกองอย่าทำกงวาน* ไม้โกอง คือ มิตรบริวารที่ไม่ซื่อตรง กงวาน คือ การอุปการะ วิชันาอธิบายว่า โยคาวจรนั้นเปรียบเหมือนสำเภา ควรคบมิตรที่ซื่อ มีความซัจ (ไม้ตรง) ให้เป็นผู้อุปการะ การปฏิบัติธรรมต้องอาศัยการช่วยเหลือ (กงวานของสำเภา) จากมิตรที่ซื่อตรง

ปริศนาธรรมที่เป็นภาพพจน์แบบปฏิทรรศน์ ใช้ภาษาในเชิงสัญลักษณ์ที่สร้างความสงสัยและมุ่งให้เกิดการวิชันาเทียบเคียงสัญลักษณ์นั้นกับหลักพุทธธรรม

พหุปฏิติปัญหาในธนัญชยบัณชิต และในสุวรรณกัจจลปชาดก ปัญญาสชาดก มีปฏิทรรศน์ปจฺจลาเนื้อความเหมือนกัน ว่า

ธนัญชยบัณชิต วัตถุอันน้อยกลับเป็นมาก วัตถุอันมากกลับเป็นน้อยได้แก่สิ่งใด

สุวรรณกัจจลป สภาพที่มากแล้วกลับน้อยลงมีอยู่ในโลกนี้ จะได้แก่สิ่งใด และ

ธรรมชาติน้อยกลับมากนั้นเป็นอย่างไร ได้แก่สิ่งใด

ปจฺจลาปริศนาธรรมจากสองเรื่องนี้ สร้างปฏิทรรศน์ที่เป็นความแย้งขัดต่อความเข้าใจทางประสบการณ์ของมนุษย์ทั่วไปต่อสิ่งที่มากแล้วกลับเป็นน้อย สิ่งที้น้อยกลับเป็นมาก เป็นความแย้งที่สร้างความฉงนสงสัยว่าจะหมายถึงสิ่งใด กลวิธีทางวรรณศิลป์จากความขัดกัน เป็นการเล่นภาษาที่กระตุ้นให้เกิดการตีความเพื่อเชื่อมโยงกับเนื้อหาพุทธธรรม วิชันาทั้งสองเรื่องนี้มีเนื้อหาเหมือนกันคือ

พหูปฏิบัติปัญหา ธานัญชัยบัณฑิตชาดก	สุวรรณกัจฉปชาดก ปัญญาชาดก
<p>ทรัพย์ของสัตว์บุรุษถึงมือผู้น้อยก็เผื่อแผ่ออกไป ได้เป็นมากมาย เหตุว่า น้ำใจแห่งสัตว์บุรุษนั้น ประกอบไปด้วยศรัทธา หากความตระหนี่มิได้ เลื่อมใสในที่จะบำเพ็ญทานแก่อย่างกวนพิฆ คน กำพร้าแลเชื้อใจ สมณพราหมณ์ทั้งปวง จะได้ หวงแหนทรัพย์ไว้เป็นประโยชน์แก่ตัวผู้เดียว นั้นหามิได้ ถึงจะมีผู้น้อยก็อดส่ำห้ำจ้ำแฉก แจกจ่ายเอาออกเป็นพุทธรูปบูชา ธรรมบูชา สังฆ บูชาบ้าง ไม่เอื้อเฟื้อที่จะเก็บจะจำไว้ คิดแต่ที่จะ แผ่ไปในการกุศล มีมากกระทำมาก มีน้อย กระทำน้อย จะได้ดอยหลังคิดเสียดายทรัพย์อยู่ นั้นหามิได้</p> <p>มากเป็นผู้น้อยนั้น ได้แก่ ทรัพย์แห่งบุคคลอัน มิได้เป็นสัตว์บุรุษ พิจารณาเห็นด้วยเหตุว่า น้ำใจ แน่นอนหนาไปด้วยมัจฉริยธรรม คิดแต่ที่จะหวง จะแหนไว้ มีมากเท่าใดก็เก็บไว้เท่านั้น มิให้ กระจัดกระจายไปแก่บุคคลผู้ใด ถึงจะมีมาก เกินเลขอยู่แล้วก็ดี ก็มีอาจหยิบยกออกกระทำ บุญให้ทานได้ มีมากเสียเปล่า แต่จะบริโภคนด้วย ตนเอง ก็บริโภคนมิได้¹⁷</p>	<p>บุคคลผู้ใดเกิดแล้วในชาติตติยตระกูล บริบูรณ์ ด้วยอุปโภคสมบัติและบริวารสมบัติ บุคคลผู้ นั้นชื่อว่าเป็นใหญ่ บุคคลผู้ใดเกิดในตระกูล อย่างนี้แล้ว หากทำบุญมีทานเป็นต้น และหากทำ ศีลและภาวนาให้บริบูรณ์ไม่ บุคคลผู้นั้นครั้ง จุติจากโลกอันนี้แล้ว จะไปเกิดในอบายทุกข์ และมนุษยทุกข์ อันนี้แหละชื่อน้อยลง</p> <p>บุคคลผู้ใดมิได้ทำบุญไว้ในกาลก่อนได้มา เกิดในตระกูลต่ำเลวทราม ไร้ญาติอนาถา บุคคล ผู้นั้นชื่อน้อย ขุททกบุคคลนั้น ครั้นพิจารณา ถึงกรรมของตนดังนี้ว่า เราทำกุศลไว้และมีได้ ทำบุญไว้ในกาลปางก่อน บัดนี้เราจึงเกิดใน กำเนิดทุกตะเชื้อใจ บุคคลผู้นั้นครั้งรู้สึกตน ดังนี้แล้ว จึงบำเพ็ญกุศล สมาทานศีลห้าศีลแปด และเจริญภาวนา บุคคลผู้นั้นครั้งจุติจากโลกนี้ แล้ว ย่อมจะไปเกิดในทิพย์วิมาน เมืองสวรรค์ มี นางเทวกัญญาเป็นบริวาร ครั้นจุติจากสวรรค์ แล้วได้มาเกิดในมนุษยโลกนี้อีก บุคคลผู้นั้นก็ จะมาเกิดในตระกูลผู้มีทรัพย์มาก ในตระกูลสูง มีตระกูลกษัตริย์เป็นอาทิ อันนี้เรียกว่าธรรมชาติ น้อยแล้วกลับมาก¹⁸</p>

สุวรรณกัจฉปชาดกยังมีปฏิพรรณปุจฉาต่อเนื่องไปอีก 3 ข้อ คือ

ธรรมชาติมากแล้วกลับมากยิ่งขึ้น

บุคคลผู้ใดเกิดในตระกูลสูง บุคคลผู้นั้นบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น สมาทาน
รักษาศีลและ เจริญภาวนา ครั้นจุติจากโลกนี้แล้วย่อมจะได้เกิดในสวรรค์
บริบูรณ์ด้วยทิพย์สมบัติ ครั้นจุติจากเทวสถานแล้วจะมาเกิดในโลกนี้ ก็จะมา

¹⁷ ธานัญชัยบัณฑิตชาดก, หน้า 436-438.

¹⁸ ปัญญาชาดก เล่ม 1, หน้า 136-137.

เกิดในตระกูลสูง คือขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล อันนี้แหละเรียกชื่อว่า ธรรมชาติมากแล้วและมากยิ่ง

คนแก่แปรกลับเป็นเด็ก

บุคคลผู้ใดแก่ด้วยอายุ หารู้จักความที่ตนแก่แล้วไม่ ยังทำบาปกรรมมากอยู่ ชอบสมาคมกับคนหนุ่มเด็ก ๆ ย่อมทำบาปกรรมทั้งหลาย บุคคลผู้นั้นครั้งจตุจากโลกนี้แล้ว ย่อมไปเกิดในอบายภูมิสี่มีนรกเป็นต้น ย่อมเสวยผลมหาทุกข์หาความสุขมิได้สิ้นกาลช้านาน บุคคลผู้นั้นครั้งจตุจากอบายสี่แล้วมาเกิดในโลกนี้ ก็จะเกิดในตระกูลคนกำพร้าและยากจนทุกคเห็ญใจ บุคคลผู้นั้นชื่อว่าแก่แล้วกลับเป็นเด็ก

เด็กทารกแล้วกลับเป็นคนแก่

บุคคลผู้ใดเป็นเด็กอายุเจ็ดปี เป็นผู้ที่มีปัญญาเป็นนักปราชญ์ รู้จักเหตุที่ควรและไม่ควร มีศรัทธาสติและปัญญา รู้จักประโยชน์ตนและคนอื่น บริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ละเสียดซึ่งชนบาปเป็นมิตร คบหาแต่กัลยาณมิตร และไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ทำปรทารกรรม ไม่พุดปด ไม่ดื่มน้ำเมา บุคคลผู้นั้นเป็นเด็กโดยอายุ เป็นผู้แก่ด้วยปัญญาโดยแท้ ผู้นั้นครั้งจตุไปจากโลกนี้แล้ว ย่อมจะไปเกิดในสวรรค์ เสวยทิพย์สมบัติอันโอฬาร ครั้งจตุจากสวรรค์แล้ว เมื่อจะเกิดในมนุษยโลกนี้ ก็จะเกิดในตระกูลสูงสุด ถือปฏิสนธิในครรภ์แห่งหญิงแก้ว แล้วบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น เมื่อยังท้องเที่ยวในสังสารวัฏ ก็ได้เสวยสุขสมบัติแสนสำราญ ภายหลังจะถึงซึ่งพระนิพพานเป็นที่สุดชาติ¹⁹

ปุจฉา-วิชันนาปริสนาธรรมปฏิทรรศน์ชุดนี้ เป็นกลวิธีสื่อสาระธรรมอันเกิดจากการสร้างความขัดแย้งกับความรับรู้ เหตุผล และประสบการณ์เดิมที่มีอยู่ และถามถึงสิ่งที่ไม่อาจจะเป็นไปได้ในโลก กล่าวคือ สิ่งที่มีน้อยเป็นมาก มากกลับเป็นน้อย คนแก่ที่กลับเป็นเด็ก สิ่งที่ไม่แก่ ไม่ตาย สภาวะธรรมชาติเหล่านี้ไม่อาจเกิดขึ้นจริงในโลกแห่งความเข้าใจที่จำกัดของมนุษย์ วิชันนาจึงเป็นคำตอบที่แสดงให้เห็นความลึกซึ้งแยกคายของการเปรียบเทียบสภาวะธรรมชาติเหล่านี้กับสาระธรรมทางพุทธศาสนาที่สามารถเทียบเคียงได้อย่างสอดคล้อง ถูกต้องเป็นจริง

ปุจฉา-วิชันนาปริสนาธรรมปฏิทรรศน์ เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ของการใช้ภาพพจน์ หรือสภาวะธรรมชาติที่มีความขัดแย้งกัน นำมาสร้างให้เกิดความฉงน ขัดแย้งกับประสบการณ์ความรู้ทางโลก เพื่อเชื่อมโยงกับวิชันนาที่มีเนื้อหาพุทธธรรมที่ลึกซึ้ง เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสาระธรรมที่ก่อให้เกิดพลังของการกระตุ้นให้คิดและมีจินตนาการ เพราะ

¹⁹ ปัญญาสาตก เล่ม 2, หน้า 439-442.

เนื้อความปริศนาที่ขัดแย้งอย่างสิ้นเชิงกับความเข้าใจทั่วไป ทว่าเมื่อได้วิชันมาแล้วย่อมเข้าใจ ประจักษ์ในความหมายที่แฝงเร้นอยู่ ความสงสัยคลี่คลายไปอย่างไรข้อสงสัย ก่อให้เกิดปิติ ประทับใจ เห็นความลุ่มลึกของพุทธธรรมที่สามารถวิชันนาปฏิทรรศน์ที่ขัดแย้งกับเหตุผลและ ประสบการณ์ของมนุษย์ได้อย่างสิ้นสงสัย นำไปสู่ความเข้าใจพุทธธรรมได้อย่างกระจ่างชัด

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่า มีปุจฉา-วิชันนาปริศนาธรรมที่สร้างจากสภาวะธรรมชาติ ซึ่งหากพิจารณาเฉพาะปุจฉา อาจไม่เห็นว่า เป็นภาพจน์ในเชิงเปรียบเทียบ จนเมื่อได้วิชันมาแล้วจึง เข้าใจปริศนาธรรมที่สร้างจากสภาวะธรรมชาตินั้น สภาวะธรรมชาตินั้นนำมาสร้างเป็นปุจฉา- วิชันนานั้นเกิดจากการสังเกตแล้วนำมาสร้างจินตภาพ เช่น

ในธรรณัฐชัยบัณฑิตชาดก สร้างปุจฉา-วิชันนาปริศนาธรรมจากสภาวะธรรมชาติที่ ชวนให้เกิดความสงสัย เป็นปริศนาธรรมที่กระตุ้นให้ขบคิดว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ลักษณะ สภาวะธรรมชาตินั้นนำมาสร้างเป็นปุจฉา เกิดจากการสังเกตสภาวะธรรมชาตินั้น แล้วเชื่อมโยงในเชิง เปรียบเทียบกับหลักธรรมคำสอน แม้ว่าเมื่อพิจารณาเฉพาะปุจฉาอาจไม่เห็นลักษณะการ เปรียบเทียบ ในวิตรปริศนาเป็นปริศนาธรรมที่สร้างจากสภาวะธรรมชาติที่ชวนให้สงสัยจำนวน 4 ข้อ ที่สร้างมโนทัศน์ จินตนาการและเข้าใจเรื่องได้

1. ปริศนาขุดหลุมฝังเสา

ปุจฉา บุรุษขุดแผ่นดินอันเรียบเป็นหลุมลึก โดยโกยมูลดินขึ้นไว้เป็นกองแล้ว ก็เอา เสาใส่ลงไปหลุม เอาดินที่โกยขึ้นไว้ ยัดใส่ลงไปแล้วกระทุ้ง ๆ ลง มูลดิน นั้นก็ยุบลงไปมิได้เต็มหลุม ต้องไปขุดดินที่อื่นมาเพิ่มเติมเป็นหลายครั้ง กระทุ้งลงไปอีกก็ยุบลงอีกมิได้เต็มดี

วิชันนา ปริศนาขุดหลุมฝังเสานั้น ได้แก่ พระมหากษัตริย์ตั้งนายทัพนายกอง เสา่นั้นมี ครวนาคูเจ้านายทัพนายกอง บุรุษที่ขุดพื้นอันเสมอให้เป็นหลุมลึกลงแล้วแลปัก เสาขึ้นนั้น มีครวนาคูเจ้านายทัพนายกองอันจัดแจงตั้งนายทัพนายกอง มูลดินที่ บุรุษขุดหลุมโกยดินขึ้นกองไว้ นั้น มีครวนาคูเจ้านายทัพนายกอง มหากษัตริย์ จัดแจงไว้เป็นหมวดเป็นกอง สากกระทุ้งหลุมนั้น มีครวนาคูเจ้านายทัพนายกอง พระมหากษัตริย์ ขณะเมื่อขุดหลุมนั้นเปรียบเหมือนบรมกษัตริย์ อันจัดแจง แบ่งพวกพลไพร่ออกไปให้เป็นหมวดเป็นกอง เหมือนอย่างพระองค์จะนี้เป็น บรมกษัตริย์แล้วจัดแจงแต่งเสนาบดีผู้ใหญ่ให้เป็นจตุหมวดทั้งสี่ เป็นซ้าย เป็น ขวา เป็นฝ่ายทหาร พลเรือน เป็นแผนก ๆ ไซ้จะตั้งแต่เสนาบดีผู้ใหญ่ ๆ เท่านั้นหามิได้ ตั้งนายหมวดนายกองน้อย ๆ ลงไปเป็นอันมาก ก็แบ่งกันไว้ เป็นเหล่า ๆ ถึงสิบสี่เหล่า ให้ว่าการบังคับบัญชาเป็นชั้น ๆ ครั้นมีราชกิจ พระองค์ก็ตรัสแก่เสนาบดีผู้ใหญ่ฯ ให้บังคับนายหมวดนายกอง ผู้น้อย ๆ ต่อ

ลงไป นายหมวดนายกองก็เร่งรัดพวกพลไพร่ต่อลงไปอีกเล่า ตกว่ายังบังคับบัญชาคำว่าตริ้นลงอาญาแก่กันเป็นชั้น ๆ แลสมเด็จพระบรมกษัตริย์นั้น ถ้าจะกระทำการแล้ว ก็เร่งรัดเอาด้วยอาญาการมากทีเดียว ก็เห็นดุจดั่งว่า การนั้นน้อยนักหนา รีบเร่งให้กระทำ เพื่อจะให้บริบูรณ์แก่พระองค์ แลราชเสวกนายหมวดนายกองที่พระองค์แต่งตั้งขึ้นนั้น บางทีพระองค์ก็ให้ไปตีบ้านอื่นเมืองไกล เก็บเอาสมบัติพัสถานในเมืองอื่นมาใส่ไว้ในเมืองแห่งพระองค์ให้บริบูรณ์ ถึงบริบูรณ์อยู่แล้วก็เห็นว่ายังมีได้บริบูรณ์เล่า มีมากอยู่แล้วก็เห็นว่ายังมีน้อยอยู่เล่า ข้าเฝ้าของพระองค์ก็บริบูรณ์อยู่แล้ว ก็ยังเห็นว่าไม่บริบูรณ์เล่า ขวนขวายหามา ๆ เป็นประหนึ่งว่าหารู้เต็มไม่ อุปไมยดังบุรุษเอาฝางเสาเอาดินเก่าใส่ลงแล้วก็กลัวว่าจะไม่แน่น เอาซากกระทิงดินขุดลงไป ขุดเอาดินอื่นมาใส่ลงเล่า เต็มหลุมแล้วกลัวว่าจะไม่แน่น กระทิงไปอีกเล่า แลดินขุดลงไป มิใครจะเต็มบริบูรณ์นั้น²⁰

2. ปริศนาลูกฟัก

ปุจฉา บุรุษปลูกฟักโดยทำร่นให้ฟักเลื้อยขึ้นไป ฟักนั้นเจริญขึ้น ก็ผลิตดอกออกผล มีผลอันใหญ่เท่าไ้บ้าง เท่าพะเนียงบ้าง ดูเห็นประหนึ่งว่าเถาฟักนั้นจะทรงลูกไว้มิได้ แต่เหตุไฉนเถาฟักน้อย ๆ เท่านั้น จึงไม่ขาด ดูหลากนักหนา

วิสัชนา เถาฟักน้อย ๆ ทรงลูกฟักใหญ่ ๆ ไว้ได้ไม่ขาดนั้นได้แก่ พระมหากษัตริย์อันครอบครองสุริยสมบัติในประเทศชอบขันธสีมา เม็ดในฟักนั้นเปรียบดุจแว่นแก้วนพระนคร เนื้อฟักนั้นเปรียบสมบัติเครื่องอุปโภคแลเครื่องบริโภคและทรัพย์เครื่องประดับทั้งปวง พระสมณนั้นเปรียบดุจคั้งขั้วแห่งลูกฟัก เถาฟักนั้นเปรียบดุจพระมหากษัตริย์ ๆ นั้น ถ้าพระองค์สถาพรอยู่เป็นสุขสวัสดิ์หาอันตรายมิได้ อำมาตย์ราชเสนา ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินก็จะเป็นสุขสวัสดิ์อยู่ได้สืบด้วยกัน อุปไมยดังเถายังคืออยู่แล้ว แลทรงผลอันใหญ่ ๆ ไว้ได้ แลสมเด็จพระบรมกษัตริย์นั้น ถ้าถึงทุกข์ภัยอันตรายแล้ว อำมาตย์ราชเสนา ข้าแผ่นดินทั้งหลายก็จะถึงทุกข์ภัยอันตรายสืบสืบด้วยกัน อุปไมยดุจเถาฟักอันขาดแล้ว แลลูกฟักก็มีจำเริญอยู่²¹

²⁰ ธนัญชัยบัณฑิตชาดก, หน้า 110-111.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

3. ปริศนาหญิงมีครรภ์

บุจฉา สตรีบริโภคนอาหารได้วันละทะนาน ๑ ครั้นว่ามีครรภ์ บุตรอันอยู่ในครรภ์นั้น เจริญขึ้น ๆ ก็กินข้าววันละสองทะนาน ๆ ตั้งอยู่มิได้ย่อหย่อน บัดเดี๋ยวอยาก บัดเดี๋ยวกิน เห็นประหนึ่งจะคับใจ เห็นประหนึ่งว่าลูกนั้นจะอดจะทนมิได้ ลูก ก็คืออยู่มิได้เป็นอันตรายดูประหลาดคินักหนา

วิสาขนา สตรีมีครรภ์แลกินข้าวได้นั้น ได้แก่ คลังมหาสมบัติอันมิได้เต็มด้วยราชทรัพย์ ครรภ์แห่งสตรีนั้นเปรียบต่อพระคลัง ครรภ์อันเจริญขึ้นทุกวัน ๆ นั้น เปรียบ ต่อส่วยสาอากรอันเจริญขึ้นทุกปี สตรีมีครรภ์ ครรภ์นั้นเจริญขึ้นทุกวัน ๆ เห็น ประหนึ่งว่าจะแน่นท้องแน่นไส้ เห็นประหนึ่งว่าจะกินข้าวมิได้ กลับกินได้ เป็นมากเป็นมาย แลมีจันใด ส่วยสาอากรอันประมุลมากขึ้น ๆ นั้น เห็นว่า ประหนึ่งว่าจะแน่นจะหนาจะล้นเหลือจากท้องพระคลังก็มีได้เหลือ ส่วยป่า เคยเรียกอย่างแต่ก่อนมานั้นก็ใส่ไว้ได้ที่ประมุลขึ้น ไม ๆ เรียกมาก็ใส่ไว้ในคลัง ได้ล้นด้วยกัน อุปไมยดังสตรีที่มีครรภ์แลกินอาหารได้มากนั้น²²

4. ปริศนาขندا

บุจฉา ขนดานี้ เมื่อบุคคลถอนออกเสียแล้ว งอกขึ้นเป็นปกติดังเดิมแล้วก็มีได้ขาว สีสไป อยู่เพียงไรก็อยู่เพียงนั้น อันนี้ก็ดีประหลาด

วิสาขนา ขนดางอกขึ้นแล้ว ตั้งอยู่มิได้ขาว มีกำหนดเท่าใดก็ตั้งอยู่เท่านั้น ฝ่ายขนหวด ครั้นงอกขึ้นแล้วก็ขาวออกไปหากำหนดมิได้ ยิ่งไว้ก็ยิ่งขาว พลันงอกก็พลัน ขึ้น ปริศนาอันนี้ได้แก่ ข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมกษัตริย์ ขนคือขนดานั้นเปรียบ เหมือนดังข้าเฝ้าเก่า ๆ ขนหวดนั้นเปรียบเหมือนข้าเฝ้าใหม่ ๆ ข้าเฝ้าเก่า ๆ นั้น เขายังเขย็น ถ้าเห็นพระมหากษัตริย์กระทำผิดแล้ว เขาก็เพ็ดทูลทัดทาน ให้สติ เขาไม่สู้กลัวพระราชอาชญา เหตุว่าเขาวิสาสะคุ้นเคยกับ พระมหากษัตริย์มาแต่ก่อน ข้าหลวงเดิมนั้นมักประพฤติดตรง จะเพ็ดทูล เนื้อความสิ่งใด ๆ ก็เพ็ดทูลโดยตรง ๆ ปราศจากฉันทาคติ ภัยาคติ มักยังยืนใน ยศมิได้ปวดได้เซ ยืนยงคงอยู่ได้ อุปไมยขนคิ้วแลขนตา อันคงอยู่ตามกำหนด นั้น แลข้าหลวงใหม่ ๆ นั้นมักไม่ยั้งไม่ยืน เหตุว่าตัวนั้นเป็นคนใหม่ ดีแต่จะให้ พระมหากษัตริย์รักก็อ่อนตามพระมหากษัตริย์ ๆ ว่าไรก็ว่าตามมีอาจทัดทาน ได้ กลัวแต่ราชอาชญาที่กำลังกระทำราชกิจนั้นด้วยสามารถฉันทาคติ ภัยาคติ

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

คิดแต่ที่จะให้พระมหากษัตริย์รักนัอย่างหนึ่ง คิดกลัวนัอย่างหนึ่ง เมื่อกระทำราชการด้วยสามารถให้รักกับกลัวสองสิ่งนี้ บางทีก็ได้ยศถาบรรดาศักดิ์ จำริญยั้งขึ้นไป บางทีท่านว่าไรก็อ่อนตามท่านไป ภายหลังท่านก็กลับเฉื้อเอา ก็ต้องโทษต้องถอดต้องรื้อฉิบหายจากยศถาบรรดาศักดิ์ ศฤงคาร บริวาร อย่างนั้นก็มียศศักดิ์แห่งข้าหลวงใหม่ ๆ นี้ไม่ยั้งไม่ยั้ง การอันข้าหลวงใหม่กระทำเล่า ก็ประกอบด้วยฉันทาคติ ภยากติ ไม่ยั้งไม่ยั้ง อุปไมยดังหนวดอันงอกขึ้นแล้ว แลยาวออกไปหากำหนดมิได้²³

ปจฺจนา-วิสัชนาในวิตกปัญฺหา เกิดจากการนำสภาวะธรรมชาติตามที่เป็นจริงและ รั้บรู้ได้จากประสบการณ์ ทว่าผู้แต่งได้ตั้งข้อสังเกตหีบยกเอาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติรอบตัวที่น่าสนใจ มาถามเพื่อเร้าความใครรู้ สร้างเป็นปจฺจนาได้อย่างน่าสนใจ วิสัชนาปริศนานี้ ได้ตีความเปรียบเทียบ สภาวะธรรมชาติเหล่านี้กับหลักคำสอนได้อย่างสอดคล้อง แยกคาย กล่าวคือ ให้สภาวะธรรมชาติ เหล่านี้แทนบุคคลและการกระทำ และวิสัชนาสามารถตีความ อธิบายเทียบเคียงความรู้ทางโลกให้ เชื่อมโยงกับความรู้ทางธรรมได้อย่างกลมกลืนแยกคาย ปจฺจนา-วิสัชนาในลักษณะนี้จึงเป็นกลวิธีการ สื่อสารธรรมที่มีประสิทธิภาพในการสร้างความสงสัยเพื่อเร้าการขบคิดตีความ และวิสัชนา ธรรมดาธิบายเพื่อสร้างความกระจ่าง

อีกตัวอย่างหนึ่งในธนัญชัย์บัณฺฑิตชาดกที่สร้างปจฺจนา-วิสัชนาด้วยสภาวะธรรมชาติ คือการกล่าวถึงลมในเชิงสัญลักษณ์ว่าเป็นธรรมะอย่างหนึ่ง แล้วให้วิสัชนาอธิบายภาพพจน์ สัญลักษณ์นี้

บุรุษในกาลเมื่อลมทั้ง ๘ จำพวกพัดมา แลบุคคลจะห้ามเสียบซึ่งลม ๘ จำพวก นั้น จะห้ามด้วยธรรมสิ่งใดฤา บุคคลอันจะตั้งมั่นจะตั้งอยู่ มิได้เคลื่อนคลาดจากที่ นั้น จะมั่นอยู่ด้วยธรรมสิ่งใดฤา ธรรมสิ่งใดฤาจะเป็นพื้น จะเป็นที่ตั้งที่ยังที่บุคคลแห่ง บุคคลทั้งปวง

ปจฺจนาที่สร้างขึ้นในเชิงสัญลักษณ์ มุ่งหมายให้วิสัชนาตีความก่อนว่าลมแปดจำพวก เป็นสัญลักษณ์ของสิ่งใด แล้วจึงวิสัชนาต่อว่าจะหยุดและตั้งมั่นไม่หวั่นไหวต่อลมทั้งแปดนี้ได้ อย่างไร ในวิสัชนาได้ตีความอธิบายอย่างละเอียด ว่า

²³ ธนัญชัย์บัณฺฑิตชาดก, หน้า 112.

ลมทั้ง ๘ จำพวกนั้น ได้แก่ โลกธรรมแปดประการ คือ โลโก อโลโก ยโส อยโส สุขํ ทุกข์ นิินทา ปัสสโ สภาวะมีลาภแลหาลาภมิได้ มียศแลหายศมิได้ ความสุขแลความทุกข์ ความสรรเสริญความนินทา ทั้งแปดประการนี้เรียกว่าโลกธรรม กระทำให้จิตสันดานชนทั้งปวงกัมปนาทหวัดหวั่นไหว มีอุปไมยดั่งนั้น๑ เมื่อโลกธรรมทั้งแปดประการมาถูกต้องจิตสันดานแล้ว แลจิตสันดานจะยังจะยืนอยู่ มิได้ กัมปนาทหวัดหวั่นไวนั้น อาศัยแก่งค์ปัญญา อันพิจารณาเห็นผลแห่งบุญเลบาป แลปัญญาอันพิจารณาเห็นในพระไตรลักษณ์ญาณ คือ พระอนิจจัง พระทุกขัง พระอนัตตา บุคคลที่หาปัญญามิได้นั้น ถ้าว่าได้ลาภสักการอันใดอันหนึ่งแล้วก็ย่อมชื่นชม โสมนัสดีเนื้อดีใจ ถ้าไม่ได้เป็นทุกข์โทมนัสน้อยเนื้อต่ำใจ หน้าดำดำเคี้ยว ไม่สบาย อารมณ์ คนหาปัญญามิได้นั้น ถ้าได้ยศลาภบรรดาศักดิ์ที่ใด ๆ เสียงปรากฎรณาเป็นที่ ออกหน้าออกตาแล้ว ก็ย่อมยินดีชื่นชมโสมนัส ถ้าไม่ได้ก็เคียดรอนรำคาญ ได้ดั่งปรารณากียินดี เขาสรรเสริญก็ดีใจ ขึ้นชื่อว่าคนหาปัญญามิได้นี้ ย่อมหวัดหวั่นไหว ด้วยโลกธรรม²⁴

วิสัยปัญหาที่ ลมเป็นสัญลักษณ์ หมายถึง โลกธรรมแปดประการที่ทำให้มนุษย์ หวั่นไหว การจะตั้งมั่นไม่หวั่นไหวได้นั้นต้องอาศัยปัญญา เข้าใจหลักไตรลักษณ์ ลมเป็นสัญลักษณ์ เปรียบเทียบกับโลกธรรมได้อย่างกลมกลืน เพราะเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นการพัดพาและ กระทบมนุษย์อย่างเห็นได้ชัด ในปริศยานี้ ปุจฉาจะมีคำแสดงนัยของจำนวนข้อธรรม คือการ กำหนดด้วยจำนวนแปด เป็นการให้ข้อมูลว่าธรรมที่จะวิสัญญามีแปดอย่าง

ในศรีวิชัยชาดก มีปุจฉา-วิสัญญาปริศนาธรรมที่สร้างเป็นเรื่องเพื่อเชื่อมโยงสภาวะ หรือเรื่องนั้นกับเนื้อหาคำสอนทางพุทธศาสนา เช่น

ชนทั้งสองคือคนตาบอดแลคนตาดี อาศัยกันแลกันอยู่เป็นนิตย์ เที่ยวอยู่ใน
ทางไกล ชนทั้งสองนั้น บางคราวเที่ยวไปทางถูก บางคราวก็เที่ยวไปทางผิด บัณชิต
กล่าวชนทั้งสองนั้นว่าได้แก่อะไร

การสร้างปุจฉา-วิสัญญา โดยให้ภาพคนตาบอดกับคนตาดีที่อาศัยอยู่ด้วยกัน จาก
เนื้อความทำให้เราเข้าใจเรื่องได้ตามความเข้าใจตามประสบการณ์ เป็นข้อความบอกเล่าธรรมดาที่
ไม่อาจรู้ได้ว่าสามารถเชื่อมโยงให้สอดคล้องกับพุทธธรรมได้อย่างไร ปุจฉาธรรมนี้กล่าวถึงสิ่งที่อยู่
คู่กันตลอด คำวิสัญญาเชื่อมโยงกับพุทธธรรมคือ นามและรูปทั้งสองอาศัยกันและกัน

²⁴ ธนัญชัยบัณชิตชาดก, หน้า 490-491.

นามและรูปทั้งสองอาศัยกันแลกันเป็นนิตย์ เพราะนาม บัณฑิตกล่าวว่าคุณคนตาดี รูปบัณฑิตกล่าวว่าคุณคนตาบอด เทียบอยู่ในทางกันดาร คือสังสารวัฏ บางคราวทำบุญ บางคราวทำบาป เพราะวาบุญ นักปราชญ์กล่าวว่าทางถูก บาบนักปราชญ์ว่าทางผิด อาศัยเหตุที่บัณฑิตกล่าวอยู่คั้งนี้ นั่นแหละ บุคคลผู้บัณฑิตพึงเว้นทางผิดเสีย พึงดำเนินไปสู่ทางถูกก็จักถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์²⁵

รูปเปรียบเหมือนคนตาบอดที่รับเอาสิ่งที่เป็นกิเลสทั้งหลาย นามเปรียบเหมือนคนตาดีที่คอยบอกสิ่งที่ถูกต้อง คั้งนั้นจึงอาศัยกันและกัน ปุจฉานี้เมื่อเป็นปริศนาธรรมข้อมสร้างความฉงนสงสัยในความเชื่อมโยงกับเนื้อหาพุทธธรรม แต่เมื่อได้วิชันมาแล้วข้อมเกิดการประจักษ์และเห็นจริงตามความเปรียบนี้ จนก่อให้เกิดความเข้าใจเรื่องนามรูปได้มากขึ้น

การสร้างปุจฉา-วิชันด้วยภาพพจน์ เป็นกลวิธีของการสร้างภาษาวรรณศิลป์ด้วยสิ่งรับรู้เข้าใจได้ในประสบการณ์ทางโลก เชื่อมโยงกับวิชันเนื้อหาพุทธธรรมได้อย่างสอดคล้องกัน ภาพพจน์สร้างความเข้มข้นทางอารมณ์ เสริมสร้างความเข้าใจและให้มโนภาพ ผสานรูปธรรมกับนามธรรม มีการเปรียบเทียบในระดับต่าง ๆ เพื่อผลในการสื่อความหมายแสดงความซับซ้อนแบบยล แต่เพื่อความเข้าใจหนึ่งเดียว การสร้างปุจฉาหรือปัญหาต่าง ๆ ได้อาศัยภาพพจน์และสัญลักษณ์เป็นเครื่องมือมาสร้างเป็นคำถาม ในส่วนวิชันก็อาศัยภาพพจน์ความเปรียบเพื่อสื่อสารและตั้งสอนพุทธธรรมนั้นด้วยเช่นกัน การเชื่อมโยงภาพพจน์กับหลักธรรมที่ลึกซึ้งนี้ ข้อมนำไปสู่ความเข้าใจพุทธธรรมอย่างกระจ่างชัด โดยเทียบเคียงระหว่างพุทธธรรมกับภาพพจน์หรือสภาวะธรรมชาติทางโลกได้อย่างกลมกลืน เป็นความเข้าใจที่สอดคล้องลงรอยกันได้อย่างแนบเนียนแบบคาย อีกทั้งยังสร้างความประทับใจและเร้าอารมณ์ให้เกิดความซาบซึ้งในพุทธธรรมได้ทางหนึ่งในแง่หนึ่งปริศนาธรรมหรือปุจฉาภาพพจน์ เป็นการท้าทายและเร้าให้ขบคิด ให้ผู้อ่านมีส่วนร่วมคาดคะเนหรือคาดเดาความหมายของผู้ตั้งปุจฉา ภาพพจน์เป็นภาษากระตุ้นอารมณ์ ความคิดและจินตนาการ ทำให้เกิดความรู้และประสบการณ์ เป็นโอกาสที่ทำให้ผู้อ่านได้เข้าไปมีส่วนร่วมสำคัญอย่างเต็มที่ในการคิดวิเคราะห์

ภาพพจน์สร้างจินตภาพเพื่อสร้างความกระจ่างในวรรณคดีพุทธศาสนา ความเปรียบเป็นอุปกรณ์หรือเครื่องมือในการสร้างจินตภาพเพื่อเชื่อมโยงกับพุทธธรรมซึ่งเป็นนามธรรม ความเปรียบทั้งหลายที่ใช้นั้น เป็นสภาวะธรรมชาติที่รับรู้และเข้าใจได้ เป็นประสบการณ์ร่วมกันของคนในสังคม จึงไม่ใช่เรื่องยากที่จะเข้าใจ การเสนอหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา ซึ่งมีทั้งระดับศีลธรรมจริยธรรม และระดับปรมัตถ์นั้น ต้องอาศัยภาษาความเปรียบช่วยสื่อแสดงความหมายของ

²⁵ ศรีวิชัย, หน้า 29.

เนื้อความแห่งพุทธธรรม ภาพพจน์ยังเป็นภาษาที่ชัดเจนในเชิงจินตภาพ ประณีต คมคาย และก่อให้เกิดจินตนาการ ให้มีโน้ตสนับต่อพุทธธรรมนั้นได้อย่างลึกซึ้ง ปุจฉา-วิสัชนาที่เป็นภาพพจน์จึงเป็นกลวิธีสื่อสารธรรมที่สามารถนำไปสู่ความเข้าใจพุทธธรรมได้อย่างชัดเจน

4.1.2 ปุจฉา-วิสัชนาที่เป็นชุดคำถาม

ปุจฉา-วิสัชนาในฐานะกลวิธีการสื่อสารธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา มักจะปรากฏเป็นชุดคำถามที่มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกัน ในแง่หนึ่งคำถามเป็นชุดนี้สามารถสร้างความน่าสนใจ และเร้าให้คิดพิจารณาไปพร้อมกับตัวละคร ส่วนใหญ่ปุจฉา-วิสัชนาที่เป็นชุดจะอยู่ในโครงสร้างคำถามเดียวกัน ชุดคำถามเกี่ยวกับคุณสมบัติของสิ่งต่าง ๆ และวิสัชนาด้วยคำตอบทางธรรมที่ครอบคลุมทุกสิ่งนี้ สะท้อนให้เห็นคุณวิเศษของพุทธธรรมที่ครอบคลุมธรรมชาติทุกมิติ

ในสุรพิภพชาดก²⁶ เมื่อพระโพธิสัตว์ออกบวชเพราะเกิดเบื่อหน่ายชีวิตในพระราชวัง พระองค์ได้พบกาดำกับปูทองถามปัญหากัน 20 ข้อ กาดำแก้ปริศนานี้ แต่เป็นคำตอบที่เป็นไปตามความเข้าใจทางโลกที่ไม่มีอรรถประโยชน์ พระโพธิสัตว์วิสัชนาแก้ปริศนานี้เชื่อมโยงกับพุทธธรรม

ปริศนาธรรม	วิสัชนาของกาดำ	วิสัชนาของพระโพธิสัตว์
1. สิ่งไรเป็นทุกข์	สัตว์มีปีกหักและเท้าขาด	ความทุกข์แปด
2. สิ่งไรเป็นสุข	ได้กินข้าวเสมอ	วิเวกธรรมคือนิพพาน
3. สิ่งไรอยากมาก	อาหารขาดท้อง	ความอยากทำกุศล
4. สิ่งไรสิ่งงาม	พระอาทิตย์แรกอุทัย	พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
5. สิ่งไรใช้สิ่งงาม	อดอาหารตั้งสิบวันสี่ก็ไม่งาม	กิเลส
6. สิ่งไรใหญ่	เมรุบรรพต	ใจ, รากะ
7. สิ่งไรสูง	อากาศ	นิพพานมรรค
8. สิ่งไรร้อน	ไฟไหม้ป่า	ไฟภายใน รากะ โทสะ โมหะ
9. สิ่งไรเย็น	น้ำ	ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัส
10. สิ่งไรละเอียด	ลม	พุทธกายิตธรรม
11. สิ่งไรมีดี	เมฆตั้งขึ้นในกลางคืนข้างแรม	ความมีดีในโลกันตนรก ความมีดีคืออวิชา ความมีดีคือ โมหะ
12. สิ่งไรสว่าง	แสงพระอาทิตย์พระจันทร์	ปัญญา
13. สิ่งไรกลิ่นหอม	ปลาและเนื้อกับข้าวสุก	กลิ่นศีล

²⁶ ปัญญาสาชดก เล่ม 1, หน้า 538.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 380-381.

14. สิ่งไรกลิ่นเหม็น	กุดมมนุษย์	อกุศลทั้งหลาย
15. สิ่งไรกำลังมาก	กำลังพระนารายณ์	มัจจุราช ความตาย
16. สิ่งไรไกล	จักรวาล	นิพพาน
17. สิ่งไรเร็วมาก	ลมกับม้าสินธพ	ดวงจิต
18. สิ่งไรประเสริฐมาก	ท้าวสักกเทวราช	อริยทรัพย์เจ็ด คือ ศรัทธาความเชื่อ ทานบริจาค สมาทานศีล ปัญญา ความเพียร หิริโอตตัปปะ สมာธิ
19. สิ่งไรเป็นแก่นสาร	ภูเขา	บุญ
20. สิ่งไรเป็นรสอร่อย	รสปลาและเนื้อกับข้าวสุก ²⁷	รสพระธรรม ²⁸

ปฏิจจ-วิสนาเป็นชุดนี้ มีนัยสำคัญของการสอนที่ต้องการให้เห็นพุทธธรรมในมิติต่าง ๆ ที่หลากหลายครอบคลุม เป็นการสร้างความรู้ สะสมความรู้ในมิติทางพุทธธรรมที่เป็น “คุณ” เช่น รสพระธรรมเป็นรสอร่อย ปัญญาเป็นสิ่งสว่าง กลิ่นหอมของศีล หรือสื่อสภาวะที่ไม่งามของอกุศล เช่น อกุศลเป็นของเหม็น ความมืดของอวิชา ความร้อนของกิเลส สภาวะธรรมชาติที่เป็นสมมติในทางโลกเหล่านี้ ถูกสร้างขึ้นเป็นชุดคำถามเพื่อสั่งสอนโดยใช้สมมติทางโลกเปรียบเทียบเชื่อมโยงกับการสอนพุทธธรรม

จากตัวอย่างนี้ใช้สูตรโครงสร้างปฏิจจ “สิ่งไรเป็น...” โดยเปลี่ยนเฉพาะคำแสดงคุณสมบัติที่แตกต่างกันไป ทั้งสิ้น 20 คุณสมบัติ คำตอบของกาแม้จะเป็นคำตอบที่ถูกต้อง แต่ก็ยังเป็นคำตอบตามความเข้าใจทางโลก เป็นความเฉลียวฉลาดในทางโลกที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใดต่างกับวิสนาของพระโพธิสัตว์ที่เชื่อมโยงคุณสมบัตินี้ของสิ่งสมมติต่าง ๆ ในโลกให้สอดคล้องเข้ากันอย่างดีกับคำสอนทางพุทธศาสนา

วิสนาปฏิจจที่ถามถึงสภาวะธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ พระโพธิสัตว์จะวิสนาอธิบายให้เข้าใจสภาวะธรรมแต่ละข้อนั้นอย่างละเอียด ตัวอย่างเช่น วิสนาอะไรคือแก่นสาร กาได้ให้คำตอบว่า ภูเขาหินเป็นแก่นสาร พระโพธิสัตว์วิสนาแก้ด้วยคำตอบพุทธธรรม ความว่า

ทานการให้พัสดุแก่ปฏิคาหก ศีลความสำรวมกายวาจา ภาวนาทำปัญญา พระไตรลักษณ์ให้เจริญ นี่แหละชื่อว่าเป็นแก่นสารอันประเสริฐกว่าสิ่งทั้งปวง แผ่นดินและภูเขาหรือสิ่งทั้งปวงมีทองคำเป็นต้นก็ดี ธรรมชาติเหล่านี้ โลกนับถือกันว่าเป็นสาระ ถึงกระนั้นก็ยังวินาศไปด้วยไฟประลัยกัลป์ และด้วยลมด้วยน้ำประลัยโลก หากดำรงอยู่ตามที่ไม ก็ฝ่ายกุศลมีทานศีลเป็นต้น ย่อมไม่วินาศด้วยไฟด้วยลม

²⁸ เรื่องเดียวกัน, 381-407.

ด้วยน้ำประลัยกัลป์เลยเป็นอันขาด ทานาतिकุลย่อมจะตามรักษาบุคคลผู้บำเพ็ญนั้น
ไปทุก ๆ ชาติ กว่าที่จะสำเร็จแก่พระนิพพาน เพราะเหตุนี้ เราจึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุญ
เป็นแก่นสารยิ่งกว่าสิ่งอื่น²⁹

คำตอบของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นคำตอบทางพุทธธรรมนี้ แสดงให้เห็นว่าพุทธ
ธรรมเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง คุณสมบัติทั้ง 20 ข้อนี้ สามารถอธิบายได้ด้วยพุทธธรรมทั้งหมด ชุดคำถาม
นี้จึงมีนัยสำคัญต่อการสื่อให้เห็นความสำคัญ กว้างขวาง และลุ่มลึกของพุทธธรรมที่ครอบคลุม
ธรรมชาติของโลก

ในสภกชาดก ปุจฉาปริศนาธรรมเกี่ยวกับลักษณะสภาวะธรรม ได้แก่ ถ้ามถึง
สภาวะธรรมชาติสมมติต่าง ๆ โดยมีผู้วิสันาสองคน คือ กากับพระโพธิสัตว์ คำตอบของกจะเป็น
คำตอบตามความเข้าใจทางโลก ส่วนพระโพธิสัตว์วิสันาคำตอบทางธรรมที่ลึกซึ้งกว่า

ปุจฉา	วิสันาของก	วิสันาของพระโพธิสัตว์
1. ธรรมชาติที่ใหญ่ยิ่งจะได้แก่สิ่งใด	เทวดา	พระโลกุตรธรรม
2. ธรรมชาติที่รวดเร็วยิ่งจะได้แก่สิ่งใด	ม้าอัศร	จิต แล่นไปแล่นมา เกิดดับรวดเร็ว
3. ธรรมชาติที่คมแหลมยิ่งจะได้แก่สิ่งใด	ลูกศร	น้ำซึ่งซึมซาบเข้าไปในสิ่งทั้งปวงได้
4. สภาพที่มีกำลังใหญ่ยิ่งจะได้แก่สิ่งใด	พระนารายณ์	พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรง กำลังยิ่ง หาผู้เสมอมิได้ ³⁰

ปุจฉา-วิสันาถึงสภาวะธรรมอีกชุดหนึ่ง มีผู้วิสันาคือ ครุฑกับพระโพธิสัตว์ ครุฑ
วิสันาคำตอบทางโลกซึ่งไม่ถูกต้อง พระโพธิสัตว์จึงวิสันापุจฉานี้ด้วยคำตอบทางธรรม

ปริศนา	วิสันาของครุฑ	วิสันาของพระโพธิสัตว์
1. สภาวะงามยิ่งจะได้แก่สิ่งใด	พระจันทร์วันเพ็ญ	ศีลห้า ศีลแปด ศีลสิบ ศีลเหล่านี้มีอยู่ แก่นมนุษย์พวกใด มนุษย์พวกนั้นชื่อว่า งามยิ่งในโลกนี้และโลกหน้า
2. สภาวะละเอียดยิ่งจะได้แก่สิ่งใด	นุ่นสำลีโย	พระโลกุตรธรรมกับปริยัติธรรม สุขุม ละเอียดยิ่งกว่าสิ่งอื่นทั้งหมด
3. สภาวะขาวยิ่งจะได้แก่สิ่งใด	มรรคาที่มหาชนเดิน	ธรรม ๒ ประการ คือ สัมปยุตธรรมกับ

²⁹ ปัญญาสชาดก เล่ม 2, หน้า 406-407.

³⁰ ปัญญาสชาดก เล่ม 1, หน้า 649-651.

<p>4. สภาวะไม่มี หาสิ่งอื่นไม่มียิ่ง ได้แก่สิ่งใด</p>	<p>มรณกรรมคือความ ตาย อัสสาสะ ปัสสาสะของสัตว์โลก ชื่อว่าไม่มีสภาพอื่นยิ่ง กว่า</p>	<p>อัสปปุริสธรรม ธรรมทั้ง ๒ นี้ชื่อว่า ขาวและไกลกัน เหมือนดั่งฝั่งสมุทร หรือแผ่นดินกับฟ้าฉะนั้น พระอริยสาวกทั้งหลาย ๆ แรกทำ วิปัสสนาให้เจริญแล้ว บรรลุฌานแล้ว บรรลุโสดาปัตติผล สกทามิ อนาคามิ และอรหันต แล้วดับกิเลสสิ้นเชิง ส่วน นี้เรียกว่าสุอุปาทิเสสนิพพาน ปัญ จันท์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ข่อมดับไป อาการ ๑๒ ข่อม ดับไป พระพุทธเจ้า พุทธสาวก ทั้งหลาย ข่อมดับปัญจจันท์ ๕ อย่างนี้ เรียกว่าอนุอุปาทิเสสนิพพาน อันนี้ชื่อว่า สภาพไม่มี หาสิ่งอื่นไม่มีเหมือนเลย^{๓๑}</p>
---	--	---

ลักษณะแห่งธรรมาวิรุทธปัญหา ชักษ์สุขุมและนางชักชินีเฝ้าพระบัวปุงฉาดาม
ธรรมาวิรุทธปัญหา ซึ่งมีลักษณะเป็นปริศนาธรรมที่เกี่ยวเนื่องกัน ความว่า

ปุงฉา	วิสัยนา
<p>อะไรในโลกนี้เป็นของร้อนกว่าไฟ</p>	<p>ไฟหรือจะร่าร้อนเสมอเหมือนราคะ ๆ ข่อมร้อนกว่า ไฟ บุคคลละราคะนั้นเสียได้นั้นแหละเป็นหนทางแห่ง ความหมดจดพิเศษ</p>
<p>อะไรไฟโรจน์กว่าแก้วมณี</p>	<p>ปัญญาจะเทียบกับแก้วมณีที่ไหนได้ ปัญญาสว่างกว่า แก้วมณี บุคคลให้ปัญญานั้นเจริญแล้ว นั้นแหละเป็น หนทางแห่งความหมดจดพิเศษ</p>
<p>สภาพที่หาจิตมิได้ กิณนรชนไม่เลือกหน้า ได้แก่อะไร</p>	<p>ชราและมรณะหาจิตมิได้ กิณนรชนไม่ว่าใครทุกทิว ราตรี คู่ผู้มีตบะพิลึก ยังนำในโลกนี้ให้แห้งในกาลทั้ง ปวงฉะนั้น</p>
<p>สภาพที่ไม่มีสรีระข่อมเที่ยวไปได้คือ อะไร</p>	<p>ธรรมคาจิตหาสรีระมิได้เที่ยวไปในอารมณฺ์โลกๆ บุคคลผู้ใดสำรวมจิต บุคคลผู้นั้นข่อมพ้นจากเครื่องผูก</p>

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 655-656.

จากตัวอย่างก็เห็นได้ชัดว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นชุดคำถามที่นำสภาวะธรรมชาติซึ่งเป็นสมมติทางโลก ได้แก่ สิ่งที่ยิ่งใหญ่ รวดเร็ว แหวมคม สิ่งที่ยาม ละเอียด ยาว มีกำลังมาก มาสร้างเป็นปริศนาธรรมเพื่อนำไปสู่วิศัสนาเชื่อมโยงลักษณะสมมตินี้กับพุทธธรรมที่ละเอียดลึกซึ้ง สะท้อนให้เห็นคุณวิเศษของพุทธธรรมที่มีคุณสมบัติต่าง ๆ ที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ เหนือสิ่งทั้งหลายทางโลก สร้างความเข้าใจเพื่อสอนพุทธธรรม ปุจฉา-วิสัชนาที่เป็นชุดนี้เป็นกลวิธีสื่อสารธรรมที่แสดงให้เห็นมิติต่าง ๆ ของพุทธธรรม ได้อย่างกว้างขวาง ลึกซึ้ง สังเกตว่าปุจฉาที่เป็นชุดสร้างจากสภาวะธรรมชาติที่เป็นสิ่งสมมติทางโลกเพื่อสร้างความรับรู้และเข้าใจด้วยประสบการณ์มนุษย์ เป็นการให้ข้อมูลก่อนนำไปสู่การวิศัสนาอรรถาธิบายสภาวะธรรมชาติเหล่านั้นกับพุทธธรรม

นอกจากนี้ปุจฉา-วิสัชนาที่เป็นชุดคำถามยังเรียบเรียงโดยกล่าวถึงสิ่งที่ตรงกันข้ามกัน กล่าวคือ สิ่งที่ดี-ไม่ดี คุณ-โทษ บาป-บุญ เป็นต้น การสร้างปุจฉา-วิสัชนาเป็นชุดคำถามที่ตรงกันข้ามกันนี้ เป็นการสื่อสารธรรมเพื่อให้เห็นมิติต่าง ๆ ของธรรมะ ทำให้เราเข้าใจลักษณะที่ตรงกันข้ามกัน รู้สิ่งที่ดีและไม่ดี คุณและโทษ มุ่งสอนธรรมให้ปฏิบัติและละเว้นปฏิบัติด้วย ตัวอย่างในธรรณชัชวณัตตชาดกมีปุจฉา-วิสัชนาที่เป็นชุดคำถามที่เกี่ยวข้องกันในลักษณะตรงกันข้าม

ปุจฉา	วิสัชนา
ปลูกผลไม้ใดจึงจะได้ชื่อว่าปลูกไม้สัปนุรุษ	ปลูกต้นมะพร้าว
ปลูกไม้สิ่งใดจึงจะได้ชื่อว่าปลูกไม้เป็นอสัปนุรุษ	ปลูกต้นไม้มีพิษ
จะตั้งสิ่งใดจึงจะได้ชื่อว่าตั้งไว้ซึ่งบุญ	ตั้งโรงอุโบสถ
จะตั้งสิ่งใดจึงจะได้ชื่อว่าตั้งไว้ซึ่งบาป	ตั้งคู่มุสุรา
รักษาสิ่งใดจะบังเกิดความเจริญแก่ตน	เลี้ยงรักษาญาติ
รักษาสิ่งใดจะบังเกิดความทุกข์แก่ตน	เลี้ยงรักษาสัตว์เลี้ยง
คบหาบุคคลใด จะเป็นคุณ	สัปนุรุษ
คบหาบุคคลใด จะเป็นโทษ	คนอันธพาล
อุปัฏฐากแก่บุคคลใด จะเป็นสุข	พระรัตนไตร
อุปัฏฐากบุคคลใด จะเป็นทุกข์	แม่มด
กล่าวสิ่งใด จะเป็นสุภาษิต	ถ้อยคำอันจริง
กล่าวสิ่งใด จะเป็นทุพภาษิต	ถ้อยคำอันไม่จริง ³³

³² ศรีวิชัย, หน้า 29.

³³ ธรรณชัชวณัตตชาดก, หน้า 460-461.

ธัญชัยโพธิสัตว์จะวิชันาแสดงความหมายของปริศนานั้น และขยายความแต่ละข้ออย่างละเอียด ด้วยการใช้กลวิธีที่หลากหลายช่วยอธิบาย ตัวอย่างเช่น ปัญหาคู่แรกว่าปลูกสิ่งใดจึงจะได้ชื่อว่าปลูกสัปบุรุษและอสัปบุรุษ พระโพธิสัตว์ตอบว่า ปลูกมะพร้าวจึงได้ชื่อว่าปลูกไม้สัปบุรุษและปลูกไม้พืชได้ชื่อว่าปลูกอสัปบุรุษ วิชันาอธิบายว่า

วิชันาปลูกต้นไม้มีผลได้ชื่อว่าปลูกสัปบุรุษ	วิชันาปลูกไม้พืชได้ชื่อว่าปลูกอสัปบุรุษ
<p>ธรรมดาว่าต้นไม้มีผลในยอด ผลอันประกอบไปด้วยน้ำแลเยื่ออันมันอันหวานเป็นที่ชอบเนื้อเจริญใจแห่งบุคคลทั้งปวง มะพร้าวนี้นี้มีคุณทั้งต้นทั้งดอกทั้งผล ต้นนั้นก็ใช้สอยกระทำการได้ รากนั้นก็ใช้ทำยาได้ ดอกนั้นกระทำเป็นน้ำตาลกินก็ได้ ผลที่อ่อนก็กินได้ ที่แก่ก็กินได้</p> <p>มะพร้าวนี้ถ้าผู้ใดปลูกไว้ ก็น่าที่จะเป็นบุญแก่บุคคลนั้น ถึงเจ้าตัวผู้ปลูกนั้นหามิได้ ผู้ที่อยู่ภายหลังได้อาศัยใช้สอยกินอยู่ก็ดี กระรอกกระแตได้กินอยู่ก็ดี ก็เป็นบุญแก่เจ้าของที่ได้ปลูกไว้ฝังไว้</p> <p>มีครุณาอุจสัปบุรุษกระทำให้เป็นประโยชน์แก่ตนแลบุคคลอื่น ธรรมดาว่าบุคคลผู้เป็นสัปบุรุษย่อมมีกตัญญูกตเวทิตเป็นหัวหน้า สันดานแห่งสัปบุรุษมากไปด้วยความเมตตากรุณาปรารณาแต่ที่จะให้เป็นประโยชน์แก่ตนและบุคคลอื่นมีฉันทิ คั้นมะพร้าวก็เป็นบุญเป็นคุณแก่เจ้าของผู้ปลูก แลบุคคลผู้อื่นบรรดาที่ได้อาศัย มีอุปมัยดังสัปบุรุษอันกระทำให้เป็นประโยชน์แก่ตนแลบุคคลอื่นนั้น³⁴</p>	<p>ธรรมดาว่าต้นไม้ไม่มีพืชนั้นเป็นโทษทั้งราก ทั้งดอก ทั้งผล ต้นก็กินตาย รากก็กินตาย ดอกก็กินตาย ผลก็กินตาย ต้นรากเปลือกใบดอกผลแห่งต้นไม้ไม่มีพืชนั้น</p> <p>ถ้าผู้ใดบริโภคนั้นจะถึงแก่ความตาย ถ้ามีตายก็จะได้เสวยซึ่งความทุกข์เวทนาแทบบรรดาตาย</p> <p>ไม่มีพืชนั้นมีครุณาอุจดังบุคคลอสัปบุรุษบุคคลอันเป็นอสัปบุรุษนั้น ย่อมมีอกตัญญูเป็นหัวหน้า สันดานแห่งบุคคลอสัปบุรุษนั้นมากไปด้วยโลภ โทโส โมโห มีจิตคิดแต่ที่จะเบียดเบียนบีฑา บุคคลทั้งปวงให้ถึงความตาย ความฉิบหาย และความทุกข์เวทนาแทบบรรดาตาย มีอุปมัยดังนั้น³⁵</p>

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 461.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 462.

พระโพธิสัตว์วิเศษนาอรรธาธิบายว่า การปลูกต้นไม้มีพิษ คือ การเป็นอสังปุรุษซึ่งปลูกต้นไม้มีพิษไว้ ทำให้สัตว์และมนุษย์ทั้งหลายหลงบริโภคนจนถึงแก่ความตาย ฌณฺฐชัชอ้างถึงชาดกเรื่องกิลลชาดก³⁶ ประกอบเพื่อแสดงอุทาหรณ์ วิเศษนาอรรธาธิบายให้ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีก กล่าวคือเรื่องกิลลชาดก พระโพธิสัตว์เป็นพ่อค้าเกวียน บอกรบรवारให้ระวังการกินผลไม้ป่า บรवारบางคนไม่เชื่อ หลงกินทำให้ถึงแก่ความตาย พระองค์รู้เท่าทันว่าผลไม้ปลูกไม่ไกลห่างจากหมู่บ้าน แต่กลับมีผลเต็มไปหมด เป็นอุบายของชาวบ้านที่จะฆ่าพ่อค้าเพื่อให้ได้ทรัพย์สิน อีกทั้งนกกาทั้งหลายก็ไม่กินผลไม้ พระองค์จึงห้ามไม่ให้บรवारบริโภค ส่วนที่บริโภคแล้ว พระองค์ก็ช่วยให้รอดชีวิต

จากตัวอย่างนี้ทำให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการสื่อสารธรรมโดยปุจฉา-วิสัชนาที่เป็นชุด ในแง่ของการสอนให้เห็นลักษณะที่ตรงกันข้ามระหว่างสิ่งที่เป็นคุณ-โทษ ประโยชน์-มิใช่ประโยชน์ เป็นการสื่อสารให้เห็นมิติต่าง ๆ ของพุทธธรรมที่ควรปฏิบัติและควรละเว้นเพื่อประโยชน์แก่ตนเอง อีกทั้งจะเห็นได้ว่าการอธิบายวิเศษนาด้วยโครงสร้างเดียวกัน คือการแสดงให้เห็นโทษและประโยชน์ เปรียบเทียบและสรุปในโครงสร้างวิเศษนาเดียวกัน สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดความไม่สับสนและเข้าใจสาระธรรมได้อย่างกระจ่างชัด เพราะได้วิเศษนาเป็นคู่ ๆ เป็นแนวเทียบกัน

ตัวอย่างหนึ่งของปุจฉา-วิสัชนาปริศนาธรรมที่เป็นชุดในศรีวิชัยชาดก พระเจ้าอาทิตย์วงศ์ บิดาของพระศรีวิชัย ปุจฉานางศรีเวชกาเพื่อทดสอบปัญญาของนาง โดยให้ปุโรหิตไปปุจฉาถึงวัตรแห่งความเป็นหญิงสะใภ้เป็นอย่างไร นางศรีเวชกาวิเศษนากลับโดยใช้ปริศนาธรรม ก่อนที่นางจะวิเศษนาอรรธาธิบายความหมายของปริศนาเหล่านั้น

ปุจฉา. วัตรแห่งหญิงสะใภ้เป็นอย่างไร

วิสัชนา. ธรรมดานารีไปตระกูลสามีต้องศึกษาโอวาท 10 อย่าง คือ

1. ไม่ควรนำไฟภายในออกไปภายนอก
2. ไม่ควรนำไฟภายนอกเข้าภายใน
3. ควรให้แก่คนที่ให้ตอบ
4. ไม่ควรให้แก่คนที่ไม่ให้ตอบ
5. ควรให้แก่คนที่ให้ตอบบ้างไม่ให้ตอบบ้าง
6. ควรนั่งเป็นสุข
7. ควรนอนเป็นสุข
8. ควรกินเป็นสุข
9. ควรบำเรอไฟ
10. ควรไหว้เทวดาภายใน

พราหมณ์ถามความหมายของปริศนาธรรมที่นางกล่าวนั้น นางศรีเวชกาจึงวิเศษนาอรรธาธิบายแต่ละข้อ ดังนี้

³⁶เนื้อความเหมือน ผลชาดก และกิมปักกชาดก อรรถกถาชาดก เอกนิบาต พระ โพธิสัตว์เป็นพ่อค้าเกวียน มีความสามารถในการพิจารณาต้นไม้ ตรัสสอนบรवारห้ามมิให้กินผลไม้มีพิษ

ปจฺฉา	วิสัชนา
ไม่ควรนำไฟภายในออกไปภายนอกเป็น โฉน	ธรรมคาหณฺยฺสสะโกเห็นโทษของพ่อผัว แม่ผัว แลผัว แล้ว นั่งสนทนากับใครภายนอกเรือนตน อย่าได้พูดถึง
ไม่ควรนำไฟภายนอกเข้าภายในเป็นโฉน	คือสตรีหรือบุรุษในเรือนของผู้คุ้นเคยกัน กล่าวถึงโทษ แห่งพ่อผัว แม่ผัว แลผัว หนฺยฺสสะโกไม่ควรนำโทษที่เขา กล่าวถึงนั้นมากล่าวถึงอีก
ควรให้แก่คนที่ให้ตอบเป็นอย่างไร	คือชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งรับเครื่องอุปการณฺ์ที่ตนขอไป แล้วให้ตอบ ควรให้แก่ชนเหล่านั้นแหละ
ไม่ควรให้แก่คนที่ไม่ให้ตอบเป็นอย่างไร	คือคนเหล่าใดเหล่าหนึ่งรับเครื่องอุปการณฺ์ที่ตนขอไป แล้วไม่ให้ตอบ ไม่ควรให้แก่คนเหล่านั้นแหละ
ควรให้แก่คนที่ให้ตอบบ้างไม่ให้ตอบบ้าง เป็นอย่างไร	คือญาติและมิตรทั้งหลายผู้ขัดสน เขาพอจะให้ตอบก็ดี ไม่สามารถจะให้ตอบก็ดี ควรจะให้แก่เขาเหล่านั้น
ควรนั่งเป็นสุขนั้นประสงคฺ์ความอย่างไร	คือว่าไม่ควรจะนั่งในสถานที่เห็นพ่อผัว แม่ผัว แลผัว แล้วต้องลุกขึ้น
ควรนอนเป็นสุขนั้นอย่างไร	คือไม่ควรนอนก่อนพ่อผัว แม่ผัว แลผัว ควรจะทำกิจที่ ควรทำแก่ผู้เหล่านั้นก่อนแล้วตนจึงนอน
ควรกินเป็นสุขนั้นมีความอย่างไร	คือไม่ควรกินก่อนพ่อผัว แม่ผัว แลผัว เลี้ยงพ่อผัวแม่ผัว แลผัว ระวางคูสิ่งไรขาดเหลือ จะต้องการสิ่งไรจะได้จัด ให้เสียก่อน แล้วจึงกินเองต่อภายหลัง
ควรบำเรอไฟนั้นประสงคฺ์ความอย่างไร	คือควรบำเรอพ่อผัว แม่ผัว แลผัว ทำให้เหมือนกองไฟ
ควรนมัสการเทวดาภายในนั้นคืออย่างไร	คือควรนบนอบต่อพ่อผัว แม่ผัว แลผัว ทำให้เหมือน เทวดา ³⁷

ปจฺฉา-วิสัชนาปริศนาธรรมที่เป็นชุดคำถามนี้ สร้างสรรค์ขึ้นอย่างน่าสนใจด้วย
ข้อความคำถามธรรมคา แต่สามารถวิสัชนาเชื่อมโยงให้เข้ากับคำสอนที่ลึกซึ้ง ทำให้เห็นกระบวนการ
ปจฺฉา-วิสัชนาที่สามารถเร้าการขบคิดและตีความ แม้ว่าเนื้อหาของปัญหาธรรมที่เป็นชุดนี้จะมีได้
เกี่ยวข้องกับพุทธธรรมโดยตรง แต่เป็นการสอนจริยธรรม ศีลธรรมให้แก่สตรีที่เป็นสะโก แสดงให้
เห็นปจฺฉา-วิสัชนาที่เป็นชุดคำถามคำตอบที่หลากหลายแต่มีความเกี่ยวข้องกัน กล่าวคือ เพราะ
คุณสมบัติของสะโกนี้มีหลายข้อ ปริศนาหรือปจฺฉาที่เป็นชุดจึงถูกสร้างขึ้นเพื่ออรรถาธิบายสอนให้
ครอบคลุมน ให้เห็นว่าต้องมีคุณสมบัติหลายข้อที่ต้องปฏิบัติในฐานะสะโก

³⁷ ศรีวิชัย, หน้า 39-41.

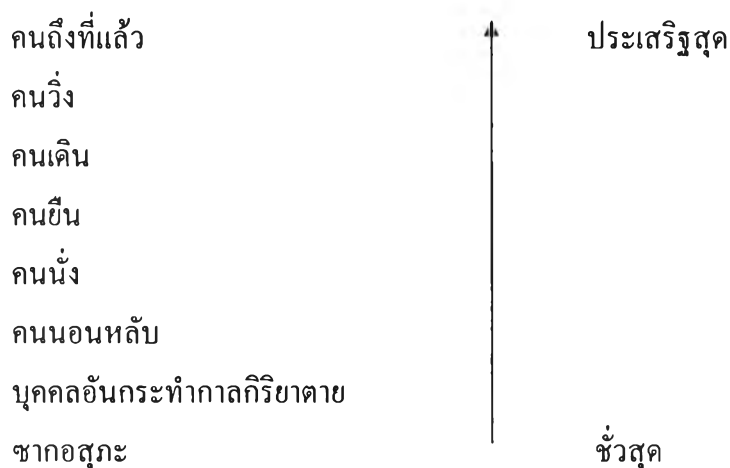
ปจฺจลา-วิสัยฺขนาที่เป็นชฺคคําคํานี้ เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรม มีความสำคัญในสองประการ ประการแรก ชฺคคําคํานี้ทำให้ข้อความมีความโดดเด่น น่าสนใจ แม้จะมีหลายคำถามแต่คำถามเหล่านั้นก็มีโครงสร้างของการถามที่เหมือนกัน จะต่างกันเพียงคำสำคัญที่แสดงคุณสมบัติเท่านั้น ชฺคคําคํานี้ยังแสดงให้เห็นปฏิกษณความสามารถของตัวละครที่สามารถตอบปัญหาที่เป็นชฺคคําคําคือมีหลายคำถามได้อย่างครบถ้วน และคำตอบนั้นก็ป็นคำตอบทางธรรมที่ลึกซึ้ง ประการที่สอง ปจฺจลา-วิสัยฺขนาที่เป็นชฺคคําคํามีความสำคัญในแง่การให้ความรู้ สะสมความรู้ และแสดงให้เห็นคุณวิเศษของพุทธธรรมที่มีมากมายหลายมิติ และพุทธธรรมเป็นคำสอนที่ครอบคลุมสิ่งทั้งหลายในโลกสมมติ และสิ่งสมมติทางโลกสามารถเชื่อมโยงไปสู่สัจจะได้เช่นกัน

4.1.3 ปจฺจลา-วิสัยฺขนาที่เป็นไปตามลำดับ

การเรียบเรียงปจฺจลา-วิสัยฺขนาเพื่อสื่อสารธรรม นอกจากจะเป็นชฺคคําคําคำตอบแล้ว ชฺคคําคําคำตอบนั้นยังมีนัยสำคัญของการถามการตอบที่เป็นไปตามลำดับ เพราะการสื่อสารธรรมเพื่อสอนนั้นจำเป็นอย่างยั้งที่จะต้องสอนไปตามลำดับเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่กระจ่างชัด ไม่สับสน ตัวอย่างเช่น ในธนัญชัยบัณฑิตชาคคได้ปจฺจลา-วิสัยฺขนาเป็นชฺคคําคําคงถึงสิ่งที่ประเสริฐและสิ่งที่ชั่วร้ายกว่าสิ่งทั้งหลาย วิสัยฺขนาได้แสดงให้เห็นอย่างเป็นลำดับถึงสิ่งที่ประเสริฐสุดจนถึงสิ่งที่ชั่วที่สุด

ปจฺจลา	วิสัยฺขนา
1. สิ่งใดประเสริฐกว่าสรรพสิ่งทั้งปวง	คนที่ถึงที่แล้ว
2. วัตถุที่ประเสริฐกว่าสิ่งทั้งปวงนั้นได้แก่วัตถุอันใด	คนนั่ง
3. วัตถุที่ลามกกว่าสรรพสิ่งทั้งปวงนั้นได้แก่วัตถุอันใด	บุคคลอันทำกาลกริยาตาย
4. สิ่งใดจะลามกกว่าสิ่งทั้งปวง	คนนอนหลับ
5. สิ่งใดจะชั่วกว่าสิ่งทั้งปวง	ซากอสุภะ

พระโพธิสัตว์ได้วิสัยฺขนาปัญหาแต่ละข้ออย่างละเอียด โดยชี้ให้เห็นสภาวะของสิ่งที่ดีหรือชั่วนั้น กับสภาวะของบุคคลในแต่ละขณะ ชฺคคของปจฺจลา-วิสัยฺขนาปริศนาธรรมนี้จะเห็นได้ว่าเป็นชฺคคําคําคามีความเกี่ยวเนื่องกัน จากตัวอย่างนี้ พระโพธิสัตว์ได้อธิบายถึงสิ่งที่ดีและสิ่งที่ชั่วในลักษณะที่เป็นลำดับไป

จากตัวอย่างนี้ทำให้เห็นลำดับของสิ่งที่ดีที่สุดจนถึงชั่วที่สุด มีนัยแสดงให้เห็นว่า ความประเสริฐสุดคือบุคคลที่ถึงแล้ว หมายถึงผู้ที่บรรลุมรรคผลนิพพาน คนที่ประเสริฐรองลงมา ได้แก่คนนั่ง คนยืน คนเดิน คนวิ้ง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงผู้ที่มีความตั้งใจปฏิบัติธรรมที่มีระดับความสามารถที่ต่างกัน แม้ว่าจะมีความกระตือรือร้นต่างกัน แต่ทุกคนยังถือว่าประเสริฐเพราะมีสติ และมีโอกาสที่จะเป็นผู้ที่ถึงมรรค ผล นิพพานได้ ในขณะที่คนนอนหลับเป็นผู้ที่ยังหลง คนตาย และ ซากศพ บุคคลเหล่านี้เป็นสิ่งที่ชั่วเพราะไม่อาจบรรลุธรรมได้เลย จะเห็นได้ว่าจากตัวอย่างนี้ปุจฉา-วิสัชนามีความสัมพันธ์กันหลายมิติ ได้แก่ เป็นปุจฉา-วิสัชนาที่เป็นชุดที่เกี่ยวข้องกันเพื่อให้เห็นกระบวนการของมนุษย์กับการปฏิบัติธรรม ลำดับและผลของการปฏิบัติธรรม เป็นปุจฉา-วิสัชนาที่มุ่งสอนไปตามลำดับ โดยใช้ภาพพจน์สัญลักษณ์เปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจระดับของบุคคลกับการปฏิบัติธรรม โดยมีจุดหมายสูงสุดคือมรรค ผล นิพพาน ความเพียรของแต่ละคนต่างกัน คนที่วิ้งคือ คนที่มีความเพียรมากกว่า ย่อมถึงจุดหมายได้เร็วกว่าคนเดินที่มีความเพียรน้อยกว่า จากตัวอย่างนี้จึงเห็นปุจฉา-วิสัชนาที่เรียบเรียงเพื่อมุ่งสื่อสารธรรมไปตามลำดับเพื่อให้เกิดความเข้าใจพุทธธรรมที่แจ่มชัดในที่สุด

ในอภิธรรมปิฎกปริวรรต ปฐมสมโพธิกถา เมื่อพระพุทธองค์ทรงเจริญสมาธิภาวนา บังเกิดอภิญญาระลึกถึงบุพเพนิวาสานุสติญาณ ผู้เรียบเรียงได้แทรกปุจฉา-วิสัชนาเข้ามาอรรถาธิบาย เพื่อให้เข้าใจลักษณะและกระบวนการได้ญาณของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นปุจฉา-วิสัชนาที่เรียบเรียงไปตามลำดับ ให้เข้าใจพุทธธรรมไปตามลำดับขั้นตอน เพื่อในที่สุดจะได้เชื่อมโยงแต่ละปุจฉา-วิสัชนาเข้าด้วยกัน

ปุจฉา. ทรงพิจารณาระลึกดังฤา?

วิสัชนา. ทรงระลึกว่า อาตมามาแต่ไหน จึงมาสถิตบนอปราจิตโพธิบัลลังก์นี้ ก็เห็นแจ้งว่า มาแต่ฝั่งเนรัญชรานทีที่ลอยถาด แล้วระลึกเป็นปฏิโลมต่อ ๆ ลงไป ถึงที่ทรงรับมรุปายาส แลที่ทรงพระบรรทม ทรงพระมหาสุบิน แลที่เสวยโอพา-

ริกาหาร แลที่กระทำมหาปธานทุกกริยา แลกาลเมื่ออยู่ในสำนักอุททรากรมบุตรดาบส แลอาหารกาลมดาบส แลที่ให้ปฏิญาณแก่กรุงพิมพิสารราชบริพิตร แลที่สถิตในอนุปิยอัมพวัน แลที่ทรงบรรพชา ณ ผังแม่น้ำอโนมาทที แลที่อันออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ จนตราบเท่าถึงที่ประตูลุมพินีวัน แลเสด็จสถิตย์ในครรรภ์พระมารดา และกาลลงสู่ปฏิสนธิแลสถิตย์ในคูลิตเทวโลก ตราบเท่ากาลเสวยพระชาติเป็นพระยาเวสสันดรโดยลำดับ ตั้งแต่ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาจนถึงกาลกระทำมุลปนิธิหรือกนิหารแทบบาทมุลพระพุทธรูปึงกร แลทรงพระอนุสรณ์กำหนดเห็นแจ้งตลอดลงไปเ็นที่สุดสี่อสงไขยแสนมหากัลป์ เห็นนิวภูจันทรสันดานในอดีตบุพพจอบทั่วทั้งไตรภพ กำเนิดแลคติวิญญานฐิติทั้งสิ้นสำเร็จตรัสรู้แจ้งในบุพเพนิวาสานุสติอภิญญา ระลึกรู้ในบุพชาติ ทั้งมีประการเป็นอันมาก

ปุจฉา. รู้ดั่งฤา?

วิสัชนา. รู้ตั้งแต่ชาติหนึ่งสองชาติตราบเท่าถึงสิบชาติยี่สิบชาติ จนพันชาติหมื่นชาติ ทั้งหลายว่า อาตมะบังเกิดในชาติภพโพ้นมีนามชื่อนั้น มีวรรณะแลตัญฐานอย่างนั้น มีโคตรมุลดั่งนั้น ๆ มีอาหารดั่งนั้น ๆ ได้เสวยสุขแลทุกข์อย่างนั้น ๆ กำหนดอายุเท่านั้น จุติจากชาตินั้นมาบังเกิดในชาตินั้น เป็นลำดับสืบ ๆ ต่อกันมา จนตราบเท่าถึงปัจฉิมชาตินี้ มีครวนาคูญบุรุษอันออกจากบ้านแห่งตนไปสู่บ้านอื่นตำบลอื่นนั้น ออกจากบ้านตำบลนั้น ไปสู่บ้านอื่นสืบไป แล้วกลับมาสู่บ้านของตนแล้วคิดว่า อาตมะออกจากบ้านของตนไปสู่บ้านมีชื่อโพ้น ไปยืนที่นั่น นั่งที่นั่น ทำสิ่งนั้น ๆ ก็คิด นั่งอยู่ก็คิด แล้วออกจากบ้านนั้น ไปสู่บ้านอื่น ๆ สืบ ๆ ไปจนกลับคืนมาสู่บ้านเดิมของตนอีกเห็นแจ้งไปฉันใด สมเด็จพระมหาบุรุษก็ระลึกเห็นแจ้งไปในบุพชาติอดีตภพเหมือนดั่งนั้น แลทรงตรัสรู้ในบุพเพนิวาสานุญญา ในการราตรีปฐมยาม ครั้นล่วงเข้าเวลามัชฌิมยามสมัชช ก็ทรงสำเร็จตรัสรู้ในทิพยจักขุญญา

ปุจฉา. ตรัสรู้เป็นดั่งฤา?

วิสัชนา. พระองค์ได้ทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ คือเป็นทิพย์ล่องเสียบซึ่งจักขุแห่งมนุษย์ เห็นซึ่งสัตว์ทั้งหลายแลบังเกิดในที่ต่ำซ้าแลประณีต มีพรรณอันชั่วเล็ด ถึงซึ่งทุกคติแลสุคติ อันควรแก่กุศลแลอกุศลของสัตว์จำพวกใด ๆ ก็เห็นประจักษ์แจ้งตลอดทั่วไป ในประเทศคติแห่งสัตว์โลกนั้น เห็นแจ้งประจักษ์ในพระญานตลอดทั่วไปในคติกำเนิดแห่งสัตว์โลกทั้งหลายต่าง ๆ อย่างประหนึ่งว่า บุรุษอันยืนอยู่บนปราสาทอันมีอยู่ในท่ามกลางหว่างถนนสี่แพร่ง เล็งแลไปเห็น

มนุษย์แลสัตว์ทั้งหลาย อันเข้าสู่เรือนแลออกจากเรือนแลสัญญาไปมาตามวิถี
แลนั่งอยู่ในที่ท่ามกลางทางสี่แพร่ง แลเห็นแจ้งประจักษ์คุณนั้น³⁸

ปจฺจลา-วิสัยนาแทรกเข้ามาเพื่ออรรถาธิบายลำดับของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
ทำให้เกิดความคิด ความเข้าใจไปตามลำดับถึงขั้นตอนการตรัสรู้ และญาณแต่ละอย่าง ทีละเรื่อง
เป็นลำดับไป แม้ว่ากระบวนการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจะเป็นไปตามลำดับอยู่แล้ว แต่การใช้
ปจฺจลา-วิสัยนาแทรกเข้ามาถามเพื่อให้เกิดการอรรถาธิบายไปที่ละขั้นตอนให้ชัดเจนก่อน แล้วจึง
กล่าวถึงขั้นต่อ ๆ ไป ปจฺจลา-วิสัยนาจึงเป็นการจำกัดขอบเขตและกำหนดประเด็นเพื่ออรรถาธิบายไป
ตามลำดับ

นอกจากนี้ปจฺจลา-วิสัยนายังเรียบเรียงไปตามลำดับ ยังเป็นไปตามกำหนดจำนวนที่
กำหนดไว้ ในแง่หนึ่งปจฺจลา-วิสัยนาที่กำหนดตามจำนวนนี้ ถือเป็นคำสำคัญที่ต้องการให้วิสัยนา
เชื่อมโยงพุทธธรรมให้เข้ากับจำนวนที่เป็นปริศนา เป็นการบอกไปด้วยจำนวน นอกจากนี้ชุดปริศนา
ที่กำหนดด้วยจำนวนนี้ยังสะท้อนให้เห็นลักษณะของพุทธธรรมที่มีมากมาย การเรียงลำดับเป็นการ
จัดระบบคิดให้เป็นระเบียบ และเพื่อให้ง่ายต่อการจดจำ การจดจำได้นั้นหมายถึงการเข้าใจพุทธ
ธรรมที่แจ่มชัดในใจ

ตัวอย่างในภิกขุทวารวชิชาดก มีปจฺจลา-วิสัยนาปริศนาธรรมเป็นชุดคำถามกำหนด
ด้วยจำนวน พระโพธิสัตว์วิสัยนาโดยได้ให้คำตอบของแต่ละข้อ โดยเปรียบเทียบจำนวนเหล่านั้น
กับหลักธรรมและเรื่องราวทางพุทธศาสนา ซึ่งมีความสอดคล้องกัน และเป็นคำวิสัยนาที่ไม่อาจ
โต้แย้งได้

ปริศนา	วิสัยนา
1. หนึ่งไม่มีสองได้แก่สิ่งใด	กุเขาสีเนรุราช
2. สองไม่มีสามได้แก่สิ่งใด	พระจันทร์กับพระอาทิตย์
3. สามไม่มีสี่ได้แก่สิ่งใด	พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
4. สี่ไม่มีห้าได้แก่สิ่งใด	ทวิปทั้งสี่ ชมพูทวีป ปุพพิเทห อมร โคยาน อุดรกูรู
5. ห้าไม่มีหกได้แก่สิ่งใด	ศีลห้า
6. หกไม่มีเจ็ดได้แก่สิ่งใด	ฉกามาพจรหกชั้น คือ จตุมหาราชิก ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานนรดี ปรมนิมิตวสวัตตี
7. เจ็ดไม่มีแปดได้แก่สิ่งใด	สัตตปริภคณ์
8. แปดไม่มีเก้าได้แก่สิ่งใด	ศีลแปด

³⁸ ปฐมสมโพธิกถา, หน้า 94-95.

9. แก้วไม่มีลึบได้แก่สิ่งใด	พระนพโลกุตตรธรรม
10. ลึบไม่มีลึบเอ็ดได้แก่สิ่งใด ³⁹	ศีลลึบ ⁴⁰

พระโพธิสัตว์วิเศษนาเปรียบเทียบจำนวนเหล่านี้กับสาระธรรมในพุทธศาสนา โดยสามารถเทียบเคียงได้อย่างสอดคล้องกัน ปุจฉา-วิสัชนาในปริศนาธรรมที่กำหนดด้วยจำนวนนี้คือการที่ตัวปุจฉามีโครงสร้างทางภาษาที่เป็นการซ้ำโครงสร้าง หรือกล่าวได้ว่ามีสูตรของการถามที่กำหนดด้วยจำนวนไปตามลำดับและใช้โครงสร้างภาษาเดียวกัน การกำหนดด้วยจำนวนเป็นปริศนาธรรมที่ผู้วิเศษนาต้องตีความให้สอดคล้องกับพุทธธรรม พุทธธรรมเองก็มักจะมีองค์ธรรมที่เป็นจำนวนกำกับไว้ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ปริศนาธรรมที่กำหนดด้วยจำนวน ยังช่วยให้จดจำได้ง่ายไปตามลำดับ

ปุจฉา-วิสัชนาปริศนาธรรมเกี่ยวกับจำนวนใน โคลงทนายและวิสัชนา

โคลงทนาย	คำวิสัชนา
หนึ่งช่วยให้จิตตรู ะลึก กรรมบาปกรรมบุญนี้ อกได้ หนึ่งให้จิตตรูสึก อยุ่สม่า เสมอพอ สองร่วมอุปการให้ หลีกห้วงเหวภัย	สติ ปัญญา
อายุใจอาดมะเว็น ความผิด เกรงอื่นได้สติคิด ชุกยัง สองทำอภิบาลกิจ แก่โลก โดยที่ช่วยเหนี่ยวรั้ง มนุษย์ไว้ในธรรม	หิริ และ โอตปปะ
เพลิงสามกองกรุ่นร้อน ระอุ ชื่อต่างกันท่านระบุ บอกไว้ เพลิงนี้มักจะคุ กึกพลุ่ง โพลงลูกนอกให้ จิตตรูร้อนแรงเพลิง	ไฟ 3 กอง ได้แก่ รากะ โทสะ โมหะ
พิศกายกายเพริศพร้อง ฟุ้งชม โสภณัฐตั้งแต่ผม ตลอดจนเท้า ที่แท้ก็ไฟลม น้ำปุระ วินา สื่ออย่างประกอบเข้า เกิดขึ้นแล้วสลาย	ธาตุ 4 ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม

³⁹ ปัญญาสาตก เล่ม 1, หน้า 538.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 552-560

ธาตุสี่รู้สี่กั้ทั้ง อีกจิตต์ที่เกิดสำ ความรู้ร่วมกันทำ ทั้งรูปนามนั้นล้วน	ความจำ นึกถ้วน นามรูป อยู่ได้พักเดียว	ธาตุทั้ง 4 ดิน น้ำ ไฟ ลม รวมหมายถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมหมายถึง นาม นามและรูปนี้รวมกันแล้วก็แตกดับ
เกิดแล้วห้าอย่างนี้ ความแก่ความพลัดพราก ความพบผลวิบาก ทางไม่เกิดเสียได้	หนียาก เจ็บไข้ มรณะ เท่านั้นทางหนี	สิ่งที่ต้องประสบเมื่อเกิดแล้ว 5 ประการ ได้แก่ ความแก่ ความเจ็บ ความตาย การพลัดพรากจาก สิ่งที่รัก และการประสบกับสิ่งที่ชัง
อารมณ์ที่กั้ถักดักลุ่ม ใจหดหู่มีความ ฟุ้งซ่านวุ่นว่ววาม ห้าอย่างลักษณะคล้าย	ในกาม มุงร้าย สนเท่ห์ เครื่องกั้กั้กั้กั้กั้กั้	นิเวรณ 5 เครื่องกั้กั้กั้กั้กั้กั้ ได้แก่ กามฉันทะ-อารมณ์ที่กั้ถักดักลุ่มในกาม ถีนมิทธะ-ใจหดหู่ พยาบาท-ความมุงร้าย อุทธัจจกุกกุงจะ-ความฟุ้งซ่านวุ่นว่ววาม วิจิกิจฉา-ความสนเท่ห์
สัทธาบุญก่อสร้าง ถือซึ่งศีลบริสุทธิ์ ไม่ตื่นข่าวมงคลอุต สมบัติห้าครองแล้ว	ในพุทธ ศาสน์พ้อ ผ่องแผ้ว ตรีนอก รีดนา จักล้างวิบัติสลาย	สมบัติอุบาสก 5 ประการ ได้แก่ ศรัทธา ศีล ไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว คือ เชื่อธรรม ไม่แสวงหาเขตบุญนอกพระพุทศาสนา บำเพ็ญบุญแต่ในพระพุทศาสนา
หน้าหลังบนดำเบือ้ง เป็นหกวมทิตา บำรุงชอบเป็นสั้มา นี้ชื่ออย่างไรบ้าง	ซ่ายขวา รอบข้าง ปฏิบัติ บอกให้หายหลง	ทิส 6 หมายถึง การปฏิบัติตนให้เหมาะสมต่อกัน 1. มารดาบิดากับบุตรธิดา 2. อาจารย์กับศิษย์ 3. สามีกับภรรยา 4. มิตรกับมิตร 5. นายกับบ่าวและคนทำการ 6. สมณพราหมณ์กับคฤหัสถ์
ฝ้ายในฝ้ายนอกเจ้า ฝ้ายละหลท่านจัด เมื่อสองฝ้ายสั้มผัส เป็นปัจจยส่อให้	คู่ขันธ์ แจกไว้ เกี่ยวเนื่อง สู่ห้วงเวทนา	อายตณภายใน 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายตณภายนอก 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ
มีถนนเขาเสาะสร้าง เดินง่ายเรียบสบาย	แปดสาย สนุกถัน	อบายมุข 8 ได้แก่ ความเป็นนักเลงผู้หุ้ฉิ่ง ความ เป็นนักเลงสุรา ความเป็นนักเลงกิน ความเป็น

นำไปสู่ฉิบหาย ทางที่กล่าวข้างต้น	ทุกแห่ง ท่านตั้งนามใจน	นักเลงการพนัน ความมีคนชั่วเป็นมิตร ความ เป็นคนเกียจคร้าน การเที่ยวกลางคืน การเที่ยวดู มหรสพ
ทางใดที่แบ่งทั้ง ปากสี่มีจำนวนตาม กายสามกับใจสาม ทางที่ท่านแบ่งไว้	ศีทราวม นับได้ รวมสิบ คั่งนี้อะไรหนอ	กรรมบถ 10 แบ่งเป็น กุศล และอกุศล อกุศลกรรมบถ 10 ได้แก่ กายกรรม 3 การฆ่าสัตว์ การลักขโมย ผิดในกาม วจีกรรม 4 พูดเท็จ ส่อเสียด พูดหยาบ พูดเพื่อเจ้า มโนกรรม 3 พง์เล็งอยากได้ของเขา คิดร้ายผู้อื่น และเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม กุศลกรรมบถ 10 ก็คือ การละอกุศลกรรมบถ 10

ปุจฉา-วิสัยนาที่เป็นไปกำหนดตามจำนวนนี้ ขึ้นอยู่กับผู้วิสัยนาว่าจะตีความ
ปริศนาให้สอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนในเรื่องใด การสร้างปริศนาด้วยจำนวนนี้ เป็นวัฒนธรรม
การสอนอย่างหนึ่งในพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนามักกำหนดด้วย
จำนวน เพื่อให้ง่ายต่อการทรงจำ เช่น อริยสัจ 4 กุศลกรรมบถ 10 โภธิปักขิยธรรม 37 เป็นต้น
จำนวนเหล่านี้เป็นตัวกำหนดให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจหัวข้อธรรมครบถ้วนตามจำนวนที่กำหนดไว้

ปุจฉา-วิสัยนาตามลำดับดังได้กล่าวมาข่อมเห็นได้ชัดว่าเป็นกลวิธีที่ช่วยสร้างความ
กระจำในพุทธธรรมให้เป็นไปตามลำดับไม่สับสน เพื่อช่วยให้สามารถจดจำคำสอนมากมาย
เหล่านั้นได้ ปุจฉา-วิสัยนาในลักษณะนี้จึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรมได้อย่าง
แจ่มชัด

4.1.4 ปุจฉา-วิสัยนาที่เป็นความแย้ง

การเรียบเรียงปุจฉา-วิสัยนาเพื่อสื่อสารธรรมที่เป็นความแย้งนี้มีความหมายใน
สองลักษณะ คือ ลักษณะแรกเป็นความขัดแย้งที่เกิดจากปุจฉา ซึ่งมีเนื้อหาของคำถามที่เป็นข้อสงสัย
ที่ดูเหมือนว่าจะมีธรรมะบางข้อที่ไม่สอดคล้องกัน หรือในแต่ละคัมภีร์กล่าวไม่ตรงกัน เป็นปุจฉาที่
มีความซับซ้อนหรือการถามปัญหาหลายเงื่อนไข หมายถึงการถามปัญหาที่เกี่ยวข้องเนื่องกัน หรือการถาม
ถึงเนื้อหาทางพุทธศาสนาที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกัน ในมิลินทปัญหาซึ่งเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่อง
สำคัญที่ดำเนินเรื่องด้วยปุจฉา-วิสัยนานั้น ได้กล่าวถึงลักษณะหนึ่งของการถามปัญหา คือ เมณฑก
ปัญหา หรือ ปริศนาสองเงื่อนไขดูเขาเกาะ ซึ่งวิสัยนาแก้ได้เป็นอันยาก และประกอบไปด้วยอุบาย
เครื่องจะยกโทษขึ้นกล่าวได้⁴¹ มีลักษณะการวิเคราะห์พุทธธรรมซึ่งอาจจะยังคลุมเครือ เพราะเกิด

⁴¹ มิลินทปัญหา, หน้า 121.

จากพุทธพจน์ที่แย้งกัน หรือแนวปฏิบัติที่ขัดกับความเชื่อที่มีอยู่เดิม เพื่อให้เกิดการตีความให้กระจ่างชัด

ปุจฉา-วิสัชนาที่เป็นความแย้ง ยังปรากฏในลักษณะที่เป็นความสงสัยสองอย่าง ในลักษณะของเงื่อนไข พระราชปุจฉาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เป็นปัญหาสองเงื่อน เช่น การที่ทรงสงสัยว่า พระอรหันต์นอนหลับหรือไม่

พระอรหันต์เจ้านอนหลับหรือไม่หลับ ถ้าจะว่านอนหลับ ความง่วงเหงาหาวนอน แม้แต่ฆานลาภีบุคคลก็ได้ละขาดแล้ว กิเลสพระอรหันต์ละได้ขาดแล้ว ด้วยประการทั้งปวง ถ้าจะว่าไม่นอนหลับ ก็เห็นว่ากายพระอรหันต์จะดำรงอยู่ไม่ได้ นานสักเท่าใด⁴²

ปุจฉาปัญหานี้ ตั้งคำถามด้วยความสงสัยต่อพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้ที่บรรลุธรรมแล้ว ละได้ทุกอย่างทุกอย่าง กับลักษณะสามัญธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องหลับนอน เงื่อนปัญหาเช่นนี้ ก็พบอยู่มากในวรรณคดีพุทธศาสนา คือเป็นเงื่อนปัญหาที่กล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างความเข้าใจกับความจริง ซึ่งอาจมีการเข้าใจผิดได้ หากตีความในด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว ดังนั้นเงื่อนปัญหาเช่นนี้ มีผลกำหนดให้การวิสัชนาต้องมีการแก้ไขความเข้าใจผิด ในพระราชปุจฉานี้ พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส เป็นผู้วิสัชนา

พระอรหันต์จะนอนหลับหรือไม่ โบราณจารย์กล่าวว่า พระอรหันต์นอนก็หลับ แต่ความหลับของท่านต่างกับความหลับของปุถุชน ๆ ด้วยโมหะความหลงไม่รู้สึกรู้สีก่อน พระอรหันต์ท่านหลับมีสติสัมปชัญญะ รู้สึกรู้สีก่อนอยู่เสมอ เพราะพระอรหันต์ท่านมีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์อยู่เป็นนิตย์ จิตของท่านมิได้ปราศจากสติสัมปชัญญะเลย ความง่วงเหงาหาวนอนของท่านไม่มี ท่านละความง่วงเหงาหาวนอนเสียได้ด้วยอรหันตมรรค พระอรหันต์ท่านนอนมิได้นอนด้วยความง่วงเหงาหาวนอน ท่านนอนเพื่อจะระงับความกระวนกระวายกาย เพราะพระอรหันต์ยังมีความกระวนกระวายกายอยู่ แต่ความกระวนกระวายจิตของท่านไม่มี ก็ความกระวนกระวายกายนี้ ย่อมมีทั่วไปทั้งกายที่เป็นอุปาทิณมีใจครอง แลกายที่เป็นอนุปาทิณไม่มีใจครอง เหมือนดอกอุบล บัว เจียว บัวขาว เป็นต้น บานในกาลบางครั้ง ตูมในกาลบางครั้ง ฤาใบแห่งพฤษภาคกลางอย่างเวลาเย็นหู่ห่อเข้า เวลาเช้าคลี่กางออกฉั่นไค ความกระวนกระวายแห่งอุปาทิณณะกายก็มีอาการเป็นเช่นนั้น กระแสแห่งภวังคจิตที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่ง

⁴² ปัญหาธรรมวินิจฉัย, หน้า 11.

ความกระวนกระวายกาย ชื่อว่าเป็นความหลับของพระอรหันต์...พระอรหันต์ท่านก็ไม่ยินดียิ่งในความหลับ ท่านนอนให้จิตหยั่งลงภวังค์นั้น ก็เพื่อจะระงับความลำบากกาย เพราะกายเป็นโลกีย์ ถ้าไม่หยั่งลงยังความหลับ ระงับเสียบ้างแล้วก็จะไม่ทนไปได้นาน ปราชญ์พึงสันนิฐานว่าความหลับย่อมมีทั่วไปทั้งพระอรหันต์แลเสกขบุคคลปุณฺณ แต่ต่างกันแต่ที่หลับมีสติสัมปชัญญะรู้สึกตัวอยู่ แลหลับด้วยโมหะความหลงไม่รู้สีกตัวเท่านั้น⁴³

ปุจฉา-วิชันนาที่เป็นความแย้งตามตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่าจำเป็นอย่างไรที่จะต้องวิชันนาอรรถาธิบายอย่างละเอียดเพื่อแก้ไขความเข้าใจ และทำความเข้าใจที่ไม่ชัดเจนนั้นให้กระจ่างขึ้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ความสำคัญของปุจฉา-วิชันนาปัญหาหลายเงื่อนไข มีจุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่การสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ทำสิ่งที่คลุมเครือให้กระจ่างแจ้ง

ตัวอย่างในพระราชปุจฉาซึ่งพระมหากษัตริย์มีไปถึงพระภิกษุ นั้น แสดงให้เห็นว่าทรงรอบรู้ทางพุทธศาสนาเป็นอย่างดี จนเห็นความแตกต่าง หรือแย้งกันของพระธรรมคำสอน จนก่อให้เกิดความสงสัย และมุ่งที่จะหาความเข้าใจที่ถูกต้องชัดเจนในธรรมนั้น เช่น พระราชปุจฉาในสมเด็จพระนารายณ์ ถามว่า

ในสารสงเคราะห์ว่าชาวอุดรกรู มิได้เป็นทุกข์ถึงกัน แลว่านัผิตปรมัตต์ เพราะวาลโลกียจะว่ามีเป็นทุกข์กระไรได้⁴⁴

ทรงเห็นความขัดแย้งกันระหว่างคำสอนในสารสงเคราะห์ กับ หลักปรมัตต์ เพราะในสารสงเคราะห์กล่าวว่าชาวอุดรกรูทวีป ไม่ได้เป็นทุกข์นั้น ไม่น่าจะถูกต้อง เพราะวออุดรกรูทวีปนั้น ยังถือเป็นกามภูมิ ซึ่งสัตว์ทั้งหลายยังมีทุกข์อยู่ อันเป็นไปตามหลักปรมัตต์ พระพุทธโฆษาจารย์วิชันนาว่า ที่ชาวอุดรกรูทวีปไม่ได้เป็นทุกข์ถึงกันเพราะได้เจริญมรณนุสติ และตั้งอยู่ในศีล จึงมิได้เป็นทุกข์ถึงกัน

ชาวอุดรกรูนั้น ธรรมคาบมิได้หวงแหนพัศดูทั้งปวง แม้นถึงเปลื้องผ้ากองไว้ในที่ริมฝั่งแลลงไปอาบน้ำ ครั้นผู้ใดขึ้นมาก่อนก็เอาผ้านั้นห่มไป แลจะว่าผ้านี้ของอาตมา ผ้าผืนนี้ไซ้ของอาตมาก็หามีได้ บริโภคเป็นอันทั่วไปด้วยกันทั้งปวง อันนี้ก็เป็นธรรมคาบของชาวอุดรกรูประการหนึ่ง ครั้งเกิดในอุดรกรูนั้น ศีล ๕ ประการก็ตั้งอยู่ใน

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11-13.

⁴⁴ ประชุมพระราชปุจฉา, หน้า 3.

สันดานนั้นเป็นมันคง อันนี้ก็เป็นที่ธรรมดาแห่งชาวอุครกูรดู คุดพระพุทธรมาครา ครั้น พระพุทธรเจ้ามาเอาปฏิสนธิในครรภ์นั้น คีล ๕ ประการก็ตั้งอยู่ในสันดานนั้นเป็นอัน มันคง มิได้มีราคะจิต อันจะยินดีในบุรุษกว่านั้น อันนี้ก็เป็นที่ธรรมดาแห่งพระพุทธร มาคราแลมีคุดใจ อันว่ามณะทุกข์หาบมิได้แก่ชาวอุครกูรดู ก็เป็นที่ธรรมดาแห่งชาวอุคร กูรดูก็มีคุดนั้น⁴⁵

ปจฺจลา-วิสัยนาที่เป็นความแย้งนี้ อาจเกิดขึ้นจากปริศนาธรรมที่มีเนื้อหาขัดแย้งกับ ความรู้ ความเข้าใจที่มีอยู่เดิม เช่นตัวอย่างจากธัญชัยบัณฑิตชาดก ธนียาฆาฏปัญหา ปจฺจลาว่า ธรรมชาติดันเกิดขึ้นแล้วแลฆ่าเสียซึ่งแม่นั้นจะได้แก่สิ่งอันใด การสร้างปจฺจลาปริศนาธรรมนี้ แม้ว่าจะ เป็นการถามโดยอาศัยสภาวะธรรมชาติ ที่สามารถเข้าใจได้ แต่ปจฺจลานั้นมีลักษณะขัดแย้งและสร้างความ ฉงนได้ วิสัยนาในเรื่องนี้เทียบเคียงให้เห็นความรู้ทางโลกของบัณฑิตสามคน บัณฑิตทั้งสาม นั้น ตอบจากประสบการณ์ที่เป็นจริงทางโลก ไม่ได้มีอะไรลึกลับซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับวิสัยนาของ พระโพธิสัตว์ สุนทรालย์บัณฑิตตอบว่าได้แก่ ม้าอาชาไนย อภัยบัณฑิตตอบว่า ได้แก่ ลูกขูย อภิธรรมบัณฑิตตอบว่าได้แก่ ลูกกล้วย ส่วนพระโพธิสัตว์ตอบว่า ธรรมชาติดันเกิดขึ้นแลฆ่าเสีย ซึ่งแม่นั้นได้แก่ ลากอันบังเกิดด้วยมิได้ชอบธรรม

เมื่อตอบแล้ว พระเจ้าโกรพราชก็ซักถามเหตุผลของคำตอบแต่ละคน อภัยบัณฑิต วิสัยนาว่า ธรรมดาไม่ไผ่นั้น ถ้าเป็นลูกแล้วก็ถึงความฉิบหาย ตายแต่ปลายยอด จนราก เหลือไม่ได้ อภิธรรมบัณฑิต อธิบายว่า ธรรมดาว่าด้นกล้วยนั้น ถ้ามีผลแล้ว คนทั้งปวงก็ตัดต้นลงเก็บเอาผล ถึงแม้ไม่มีคนตัด ด้นกล้วยนั้นก็ไม่รอด สุดแท้แต่ว่าเป็นผลแล้วก็แน่นอนว่าจะต้องถึงความวินาศ ส่วนสุนทรालย์บัณฑิต ซึ่งตอบว่า ม้าอาชาไนยนั้น อธิบายว่า ธรรมดาม้าอาชาไนย เกิดในท้องแห่ง แม่ลา ครั้นเมื่อแม่ลาแก่แล้ว คนทั้งหลายก็ผ่าท้องออกจับเอาม้าอาชาไนย ถึงคนทั้งหลายจะไม่ผ่า ออก ม้าอาชาไนยก็ยอมทำลายท้องมารดาให้ขาดออกด้วยกิบทั้งสี่ แล้วก็ออกมาจากครรภ์แม่ลา ๆ นั้นก็ถึงแก่ความตาย

จะเห็นว่าคำตอบของบัณฑิตทั้งสามนั้นเป็นคำตอบในทางโลก โดยตอบจาก ประสบการณ์ที่รู้เห็นและรับรู้ได้ทั่วไป ส่วนคำตอบของธัญชัยบัณฑิต เป็นคำตอบที่เชื่อมโยง ปจฺจลาปริศนาธรรมซึ่งแสดงภาวะธรรมดานั้นกับพุทธธรรมในระดับที่ลึกซึ้งกว่าบัณฑิตทั้งสาม โดยเริ่มจากอธิบายคำตอบ ลักษณะของคำตอบนั้น ก่อนที่จะอธิบายวิสัยนาธรรมะ

ขอรับพระราชทาน กระหม่อมฉันจะกราบทูลให้ทราบในลักษณะแห่งลากอัน บังเกิดด้วยมิได้ชอบธรรมนี้ก่อน ลากอันบังเกิดขึ้นด้วยมิได้ชอบธรรมนี้ ได้แก่ ลากอัน

⁴⁵ ประชุมพระราชปจฺจลา, หน้า 3.

คอยลัก คอยฉกแลมือกระบัด ได้ทรัพย์มาด้วยเล่ห์กลมารยา ได้ทรัพย์มาด้วยปล้นสดม
 ทรัพย์อันได้มาคืออย่างแล ได้ชื่อว่าลาภอันบังเกิดมิได้ชอบธรรม บุคคลจำพวกที่มี
 สันดานมากไปด้วยโลภะ ย่อมกระทำอกุศลนาทาน ลวงล่อมือกระบัด ฉกชิงเอาเข้าของ
 ท่านมาเป็นของ ๆ ตน คนจำพวกนี้มักไม่มีความเจริญ อาศัยด้วยกรรมที่ท่านกระทำ
 ทุจริตนั้น ชัดให้ได้มาเท่าใดก็สิ้นเท่านั้น รักษาไว้มิได้ จะอยู่ที่แต่เมื่อแรกได้ของเขามา
 ใหม่ ๆ ไปหน่อยหนึ่ง ก็จะถึงซึ่งความฉิบหาย ตายแล้วก็จะไปตกนรก ทนทุกข์เวทนา
 สาส์นสาครรรจ์ พ้นจากนรกแล้วก็มาบังเกิดเป็นเปรต ทนทุกข์เวทนาอยู่ในเปรตวิสัย
 พ้นจากเปรตวิสัยแล้ว ก็มาบังเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นอสุรกาย ลำบาก เวทนา มี
 ประการต่าง ๆ พ้นจากอบายภูมิแล้ว จะบังเกิดเป็นมนุษย์เล่า ก็จะเป็นคนต่ำด้อยอนาถา
 เจ็บใจไร้ทรัพย์ ถึงจะเที่ยวขอรทานเขากิน เขาไม่ใคร่จะให้ไปที่ไหนเขาก็เกลียดเขาก็ชัง
 เป็นไปทั้งนี้อาศัยด้วยกรรมที่กระทำอกุศลนาทาน กรรมตามให้ผลแก่อาตมา เพราะ
 อาตมาลวงล่อมือกระบัด ฉกชิงเอาเข้าของท่านมาเป็นเข้าของตน ยังลาภให้บังเกิดแก่
 อาตมาโดยมิได้ชอบธรรมนั้น ขอพระราชทาน ลาภอันมิได้ชอบธรรมนี้ บังเกิดมิแก่
 บุคคลผู้ใด กระทำให้บุคคลผู้หนึ่งถึงซึ่งความฉิบหายในชั่วนี้แลชั่วหน้า กระหม่อมฉัน
 พิจารณาเห็นดังนี้จึงกราบทูลว่า ธรรมชาติอันบังเกิดขึ้นแล้วแลฆ่าเสียซึ่งแม่นั้น ได้แก่
 ลาภอันบังเกิดมิได้ชอบธรรม

ขอรับพระราชทาน ลูกกล้วยแลลูกขุยแลมี้อาชาไนยนั้น แม่แม่เสียได้แต่
 ปัจจุบัน แม่ได้แต่ครั้งเดียวชาติเดียว อันลาภบังเกิดด้วยมิได้ชอบธรรมนั้น แม่เจ้าของ
 เสียได้ทั้งอิฐโลกแลปรโลก คิดตามฆ่าได้ร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติ เหตุฉะนี้ บุคคลที่
 เป็นสัตว์บุรุษนั้น จึงมิได้ยินดีในลาภอันบังเกิดด้วยมิได้ชอบธรรม ท่านผู้เป็นสัตว์บุรุษ
 นั้น ย่อมแสวงหาแต่ลาภอันบังเกิดด้วยชอบธรรม สิ่งอันใดมีเจ้าของหวงแหนอยู่ เขา
 มิได้ให้ด้วยกายแลวาจา ท่านก็มีได้ปรารถนาจะเอามาเป็นของ ๆ ตน ท่านผู้เป็นสัตว์บุรุษ
 นั้น ท่านก็กระทำแต่โดยชกโดยธรรม จะได้ลวงล่อมืออัครบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งนั้นหามิได้
 ท่านหาทรัพย์ หาลาภอันบังเกิดด้วยชอบธรรม คุณพระพรณามานัน ⁴⁶

ชนิยามาตปัญหาได้สร้างความแย้งกับประสบการณ์ความเข้าใจของมนุษย์ ที่
 กล่าวถึงธรรมชาติซึ่งแม่ตนเอง ตามประสบการณ์ทางโลกแล้วจะเข้าใจว่าไม่น่ามีสิ่งใดที่เกิดขึ้น
 แล้วแม่ตนเอง แต่วิสัยของพระโพธิสัตว์จะอธิบายตีความความขัดแย้งนี้ ด้วยคำตอบทาง
 ธรรม ทำให้ความขัดแย้งหรือปมปัญหานั้นได้รับการไขความกระจ่าง ทำความฉงนนั้นให้หมดไป
 ได้

⁴⁶ ธนัญชัยบัณฑิตชาดก, หน้า 149-151.

ปจฺจนา-วิสัยนาที่เป็นความแย้งอาจเกิดจากความเข้าใจยังคลุมเครือ หรือเห็นความขัดแย้งแตกต่างกัน จนก่อให้เกิดประเด็นที่ชวนสงสัย เช่นในเทศนาปรีวรรค มีปจฺจนา-วิสัยนาที่แต่งได้ตั้งประเด็นปัญหาอันเกิดจากเหตุการณ์ที่ขัดแย้งกันระหว่างการเทศนาโปรดพระมารดา กับการเทศนาโปรดพระบิดาที่มีระยะเวลาต่างกัน และเทศนามากน้อยต่างกัน เป็นเหตุให้ชวนคิดได้ว่า พระพุทธองค์ทรงรักพระมารดามากกว่า

ปจฺจนา จึงมีคำปจฺจนาสืบไปว่า เมื่อพระสัพพัญญูเสด็จขึ้นไปตรัสนาเทศโปรดพระพุทธมารดาในเทวโลก ทรงนฤมิตรพระพุทธนิมิตให้ผลัดพระองค์เทศนาถึงเก้าสิบพระองค์ แล้วก็ตรัสเทศนามากกำหนดนานถึงไตรมาสประการหนึ่ง ก็หาไม่มีผู้มาอาราธนามิได้ เสด็จขึ้นไปด้วยพระองค์เอง ก็กาลเมื่อโปรดพระพุทธบิดานั้น โฉนพระพุทธบิดาจึงต้องดำรงให้อำมาตย์มาทูลอาราธนาถึงสิบครั้ง แล้วก็เสด็จพระพุทธดำเนินไปนั้นโดยช้าถึงสองเดือนจึงไปถึงกรุงกบิลพัสดุ์ แลกาลเมื่อเสด็จขึ้นไปโปรดพระพุทธมารดานั้นรวดเร็วยิ่งนัก ข่างพระบาทสามข่างก็บรรลุถึงพิภพดาวดึงส์ ก็ฝ่ายพระพุทธบิดาเสด็จขึ้นทรงฟังเทศนาพระคาถาบทเดียว ในกาลเมื่อรับบิณฑบาตที่ท่ามกลางมรรคา แลพระศาสดากระทำดังนี้ คุณติประหนึ่งว่า ทรงพระเสนาหาในพระพุทธมารดานั้นมากยิ่งขึ้นกว่าพระพุทธบิดาหรือประการใด

วิสัยนา ไม่เป็นดั่งนั้น อันพระพุทธองค์ซึ่งจะทรงพระกรุณาในพระพุทธบิดา ในพระพุทธมารดาไม่เสมอกันมิได้มี แต่กาลเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีอยู่ ก็รู้คุณพระบิดาพระมารดาโดยยิ่ง หากสัตว์อื่นจะเสมอมิได้ ข้อซึ่งพระสัพพัญญูเสด็จยับยั้งช้าอยู่ มิได้มาสู่สำนักพระพุทธบิดาโดยด่วนนั้น เหตุด้วยพระบารมีญาณแห่งพระพุทธบิดายังไม่แก่กล้าบริบูรณ์ ครวนาคูฉลมะขามป้อมอันยังอ่อนอยู่ แม้ว่ามีผู้ทิ้งขว้างด้วยไม้ค้อนก้อนดินใด ๆ ก็ดี ที่จะได้ร่วงหล่นนั้นหาบมิได้ จะทำลายลงก็แต่สาขาน้อยใหญ่ตกลงสู่ปฐพี แลผลมะขามป้อมนั้นต่อเมื่อใดสุกแก่แล้ว แต่ต้องลมรำพายพัดอ่อน ๆ ก็ร่วงหล่นลงเองแลมีครวนาคูจิด ก็เหมือนด้วยพระศาสดา อันทรงยับยั้งคอยท่าพระบารมีญาณแห่งพระพุทธบิดาให้แก่กล้าบริบูรณ์ก่อน จึงเสด็จมาโดยช้า มิใคร่จะทรงพระพุทธานุภาพด้วยฉับพลัน ก็อุปไมยดั่งนั้น แลข้อซึ่งว่าตรัสเทศนาโปรดแต่ผู้นั้นแต่พระคาถาบทเดียว ไซ้จะทรงพระกรุณาในพระพุทธบิดาโดยน้อยนั้นก็หามิได้ ภายหลังเมื่อทรงกระทำพระปาฏิหาริย์แล้ว ก็โปรดประทานพระสัทธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดก อันประดับด้วยพระคาถาถึงพัน แลมหาธรรมปาลชาดกอีกเล่า แลพระพุทธบิดาพระ

พุทธมารดาทั้งสองพระองค์นั้น กอปรด้วยพระคุณเสมอกัน ก็ทรงพระกรุณาโปรดประทานพระสังฆกรรมเทศนา กระทำปัจจุการสนองพระคุณ โดยควรแก่อุปนิสัยอันจะได้ตรัสรู้มรรคผลด้วยพระสังฆกรรมอันใด ก็ตรัสเทศนาซึ่งพระสังฆกรรมอันนั้น⁴⁷

ปจฺจนา-วิสัยฺชานา⁴⁸นี้ผู้แต่งได้แทรกข้อความปจฺจนา-วิสัยฺชานาเพื่ออรรถกถาให้ความรู้ความเห็นเพิ่มเติมว่า ที่พระพุทธเจ้าดำเนินไปหาพระบิดาช้ากว่าพระมารดานั้นเพราะต้องการให้พระบิดามีปัญญาสมควรแก่การฟังพระธรรมเทศนา และมีได้เทศนาสอนพระบิดาน้อยกว่าพระมารดา เพราะเทศนาเรื่องพระเวสสันดรที่มีความยาวมาก ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงเทศนาธรรมแก่พระบิดาและพระมารดาเท่าเทียมกัน เพียงแต่วาระและบริบทต่างกัน

ปจฺจนา-วิสัยฺชานาที่เป็นความแข็งนี้ เป็นกลวิธีการสื่อสารธรรมที่สร้างปจฺจนาให้มีลักษณะที่เป็นความขัดแย้ง อาจเป็นความขัดแย้งระหว่างคำสอนต่างคัมภีร์ สิ่งที่ขัดแย้งกับความรู้เดิม หรือ สิ่งที่ขัดแย้งกับความเข้าใจตามประสบการณ์ทางโลกซึ่งดูเหมือนว่ายังคลุมเครือ หรือไม่อาจเป็นไปได้ สร้างปจฺจนาให้เกิดความสงสัยเป็นประเด็นปัญหา แล้วจึงคลี่คลายชำระให้กระจ่างแจ้ง

4.1.5 ปจฺจนา-วิสัยฺชานาที่แสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุ-ผล

กลวิธีเรียบเรียงปจฺจนา-วิสัยฺชานาเพื่อสื่อสารธรรมนี้ ยังมีลักษณะการเรียบเรียงเป็นชุดคำถามที่อธิบายอย่างมีเหตุผลสัมพันธ์กัน กล่าวคือ การปจฺจนาถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดผลเช่นนั้น หรือการถามถึงผลที่จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติ ปจฺจนา-วิสัยฺชานาที่เป็นเหตุ-ผลสัมพันธ์นี้เป็นการสื่อสารธรรมที่สอดคล้องกับหลักพุทธปรัชญาที่ว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุและผล ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นมีเหตุปัจจัยทั้งสิ้น ปจฺจนา-วิสัยฺชานาในลักษณะนี้สามารถเชื่อมโยงและให้เหตุผลต่อสิ่งที่เกิดขึ้นได้ ข้อสังเกตคือปจฺจนา-วิสัยฺชานาที่แสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุ-ผลนี้มักจะเกิดขึ้นเพื่อสื่อสารธรรมเรื่องกรรมและผลของกรรม ปราภฏทั้งการที่ผู้แต่งได้ตั้งปจฺจนา-วิสัยฺชานาแทรกเข้ามาในเรื่องและปจฺจนา-วิสัยฺชานาระหว่างตัวละคร เพื่ออธิบายบอกสาเหตุหรือผลของการกระทำ

ตัวอย่างในปฐมสมโพธิกถาปรากฏปจฺจนา-วิสัยฺชานาโดยผู้แต่ง เพื่อแสดงเหตุผลที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กันไป ในลักษณะการถามแบบอนุโลม คือ เป็นไปตามลำดับ สาวออกไปตามลำดับจากเหตุไปหาผล⁴⁸ ตัวอย่างจาก พุทธบูชาปริวรรต ตั้งปจฺจนา-วิสัยฺชานาว่า

⁴⁷ ปฐมสมโพธิ, หน้า 210-211.

⁴⁸ พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 375.

- ปุจฉา พระมหาสัตว์ทรงสละเสียดซึ่งจักรวรรดิสมบัติอันจะมาถึงในที่สุด ๗ วัน ออกบรรพชา แลกระทำมหาปธานวิริยะอันยากยิ่งเพื่อประโยชน์แก่สิ่งใด
- วิสัชนา พระองค์มีประโยชน์จะให้ให้ชัชชานะแก่มารทั้ง ๓ คือ กิเลสมาร๑ มัจจุราชมาร๑ เทวบุตรมาร๑
- ปุจฉา จะให้ชัชชานะแก่มารทั้ง ๓ นั้นหวังประโยชน์อันใด
- วิสัชนา ด้วยมีประโยชน์จักยกขึ้นซึ่งฉัตรทั้ง ๓ ในพุทธเขตทั้ง ๓ ประการ เพื่อจะถือเอาซึ่งพุทธสมบัติ
- ปุจฉา จะถือเอาซึ่งพุทธสมบัติเพื่อประโยชน์อันใด
- วิสัชนา จะถือเอาซึ่งพุทธสมบัติหวังจะให้โอวาทานุศาสน์แก่สัตว์โลกทั้งปวง
- ปุจฉา สั่งสอนสัตว์ด้วยประโยชน์อันใด
- วิสัชนา จะให้สัตว์โลกได้ซึ่งญาณทัสนะถือพระอรหันต์
- ปุจฉา จะให้สัตว์ได้ญาณทัสนะด้วยประโยชน์อันใด
- วิสัชนา มีประโยชน์จะให้สัตว์บรรลุแก่นุपाติเสสปรินิพพาน เหตุคั้งนั้น พระมหาบุรุษราชเจ้า จึงกระทำทุกกริยาหวังประโยชน์จะโปรดสัตว์โลกทั้งหลายอันประพฤติดตามโอวาทนั้น ให้บรรลุอนุपाติเสสนิพพาน..⁴⁹

ตัวอย่างนี้เป็นปุจฉา-วิสัชนาที่มีลักษณะการบอกเหตุ-บอกผล เป็นวิธีการลำดับความแบบหนึ่งที่สัมพันธ์กัน จนเกิดความเข้าใจในที่สุดว่าพระพุทธรองค์ออกบวชเพื่อเอาชนะกิเลส มาร เพื่อให้ได้พุทธสมบัติ สั่งสอนมนุษย์ และได้ญาณทัสนะบรรลุนิพพานสิ้น เป็นการลำดับปุจฉา-วิสัชนาที่เกี่ยวเนื่องกันในเชิงสาเหตุ-ผล

ในธัมมจักกปรีวรรค หลังจากพระพุทธรองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงตั้งพระทัยจะไปเทศนาโปรดอาฬารดาบสกาลามโคตร และอุทกกรมบุตร แต่ดาบสทั้งสองได้กระทำกาลกิริยาแล้ว พระพุทธรองค์จึงทรงรำพึงถึงพระดาบสทั้งสองด้วยความสงสารที่มีได้ฟังพระสัทธรรม มีแทรกปุจฉา-วิสัชนาเพื่อขยายความอธิบายเรื่องตอนนี้ว่า

- ปุจฉา โฉนพระศาสดาจึงทรงพระจินตนาการคั้งนี้ แลพระดาบสทั้งสองก็ได้อรุปสมาบัติไปบังเกิดในอรุปภพ อรุปภพนั้นเสื่อมจากสุขมีทุกข์

⁴⁹ ปฐมสมโพธิกถา, หน้า 79.

พินาศนิบหายประการใด และสมบัติในรูปภพนั้นไม่เป็นสุขแลหรือ?

วิสัยนา เป็นสุขอยู่ แต่ทว่าสิ้นอายุแล้วก็จะจุดกลับเสวยซึ่งทุกข์ในภพใหม่ สืบไปอีกเล่า

ปุจฉา ซึ่งจะแปรปรวนเป็นทุกข์สืบต่อไป จะไม่พ้นจากทุกข์ในรูปภพนั้นแลหรือ?

วิสัยนา ไม่พ้นทุกข์ได้ในรูปภพ

ปุจฉา เหตุใดจึงไม่พ้นทุกข์

วิสัยนา เหตุยังมีละเสียดซึ่งกิเลสจากสันดาน

ปุจฉา เหตุใดจึงมีละเสียดได้

วิสัยนา ละเสียดได้ด้วยปราศจากติกขณญาณ

ปุจฉา รูปสมบัติญาณไม่เป็นนิชยานิกรรมด้วยเหตุดังกล่าว?

วิสัยนา เหตุมิได้สดับพระสัทธรรมเทศนาเบื้องต้นว่าพระสัทธรรมบังเกิดในโลก มิได้สดับโดยสังจเการพ เป็นชนภายนอกพุทธศาสนา เสื่อมบุญจากอุคมประโชชน์กล่าวคือ มรรคผล พระอมฤตมหานิพพาน เหตุตั้งนั้น พระพิชิตมารจึงทรงพระดำริว่า อาหารกาลามดาบส อุทการามบุตรดาบสนี้ ถึงพินาศเสื่อมบุญยิ่งนักจากเอกนตสุข⁵⁰

การแทรกปุจฉา-วิสัยนาถามเองตอบเองนี้ เป็นอรรถกถาอธิบายขยายความเหตุให้ผลที่พระพุทธเจ้าทรงสงสารดาบสทั้งสองที่ไม่ได้ฟังพระธรรมเทศนา ซึ่งก็ยิ่งถือว่ามิอาจพ้นจากความทุกข์ทั้งหลายได้ และยังคงเสวยวิบากต่อไป จึงทรงสลดพระทัยที่ดาบสทั้งสองไม่มีโอกาสที่จะพ้นทุกข์สิ้นเชิง ปุจฉา-วิสัยนาแสดงเหตุ-ผลเป็นการถามอย่างสืบเนื่องเป็นลำดับทีละประเด็นอย่างต่อเนื่องทำให้เข้าใจอย่างชัดเจนถึงเหตุที่พระองค์สลดพระทัย

ลักษณะปริศนาหกปริวรรต ว่าด้วยเรื่องลักษณะของมหาบุรุษ แทรกคำปุจฉา-วิสัยนาว่า พระโพธิสัตว์ทรงทำกุศลสิ่งใดฤา จึงได้พระลักษณะอันนี้ โดยตั้งปุจฉา แล้ววิสัยนาอธิบายเรื่องว่าลักษณะแต่ละอย่างของพระพุทธองค์ ว่าเกิดขึ้นเพราะเหตุใด ตัวอย่างเช่น

ปุจฉา	วิสัยนา
ที่มัจจุลี อนึ่ง พระราชกุมารนี้มีนิ้วพระบาทแล นิ้วพระหัตถ์ทั้งหลายยาวเรียวดุจนิ้ววานร	วิสัยนาว่าในบุเรชาติ พระองค์เว้นจากปาณาติปาตกรรมมิได้เหยียบสัตว์ให้ตายด้วยปลายพระ

⁵⁰ ปฐมสมโพธิกถา, หน้า 113-114.

<p>ข้างคันทใหญ่แล้วเรียวลงไปจนปลายนิ้ว กลมงาม ดุจท่งหรวดล อันขำด้วยน้ำมันยางแล้วป็นเป็น อันดี จึงมีคำปูลงถามว่า พระมหาสัตว์ทรงสร้าง กุศลดังธา จึงได้พระลักษณะทั้ง 2 นี้?</p> <p>ชาลหตุลปาโท พระราชกุมารมีฝ่าพระหัตถ์แล ฝ่าพระบาทอันประดับด้วยลายตาข่าย ดุจตาข่าย อันช่างผู้ฉลาดถักไว้ในช่องแห่งบัญชีร อนึ่งนิ้ว พระหัตถ์ข้างละ 4 เว้นแต่พระอังกูฎฐะแลนิ้ว พระบาทข้างละ 5 เสมอกันเป็นอันดิชิตเสียดสี ช่งกันสนิท</p> <p>อุสุสขปาโท พระราชกุมารนี้มีอริข้อมพระบาทตั้ง ลอยอยู่บนหลังพระบาท แลอริข้อมจะได้ติดกับ หลังเท้าดุจนท่งปวงก็หามิได้ ขณะเมื่อยกย่าง พระบาทก็กลอกกลับผันแปรไปโดยคล่อง แล พระกายท่อนเบื้องบนตั้งแต่พระนาภีขึ้นไป ก็ มิได้ห้วนไหวเป็นปรกติอยู่ ประคองสุวรรณ ปฏิมานันตั้งอยู่ในเรือทอง ไหวอยู่แต่พระกาย ท่อนเบื้องต่ำ ชนท่งปวงแลเห็นฝ่าพระบาทอัน ยกย่างไปมาท่งเบื้องหน้าแลเบื้องหลังปรากฏดุจ ฝ่าเท้าแห่งกฤษราชชาติ</p> <p>เอณิมิคสทิสขงุโฆ พระราชกุมารนี้มีฝ่าพระขงษ์ อันเรียวดุจเกลียวแห่งแข็งเนื้อทรายแลมีพระ มังสะเนื่องเป็นอันเดียวหุ้มรอบอริข้อมพระขงษ์เต็ม เสมอเป็นอันดี มีสณฐานกลมงามดุจต้นข้าวสาถี อันมีครรรค์</p> <p>ฐิตโกว อโนนมนุโต อโกหิ ปาณิตเลหิ ชณณุกา นิ ปริมสติ ปริมชชติ พระราชกุมารนี้ ผิวเสด็จยืน โดยปรกติ มิได้ก้มพระกายลงแลฝ่าพระบาทท่ง สองเหยียดลงไปปรามาถึงพระชาณุมณฑลท่ง สองข้างได้</p>	<p>บาท แลมิได้ประหารสัตว์ให้ตายด้วยพระหัตถ์ จึงได้พระมหาบุรุษลักษณะทั้ง 2 ประการนี้</p> <p>วิสันนาว่า ในบุเรชาติพระองค์ได้สงเคราะห์ มหาชนด้วยสังคหัตถุท่ง 4 จึงได้พระมหาบุรุษ ลักษณะท่งสองประการนี้</p> <p>วิสันนาว่า ในบุเรชาติพระองค์กล่าววาจา ประกอบด้วยประโยชน์ เว้นจากสัมผัปปลาป วาท จึงได้มหาบุรุษลักษณะนี้</p> <p>วิสันนาว่า บุเรชาติพระองค์ได้บอกกล่าวสรรพ ศิลปะศาสตร์วิทยาโดยเคารพ</p> <p>วิสันนาว่า ในบุเรชาติพระองค์รู้จักซึ่งบุทกลอัน เป็นวิเศษบุรุษคือพระอริยเจ้า แลกระทำนอบนบ เคารพนับถือปฏิบัติในโอวาทจึงได้พระมหา บุรุษลักษณะนี้</p>
---	---

⁵¹ ปฐมสมโพธิกถา, หน้า 36.

<p>โกโศหิตวตถุคฺขุโห พระราชกุมารีนีมีพระคุษหะ ด้บอยู่ใฝ่กประคฺคฝักบัวทองกำบังไว้ เหมือน ด้บคุษหะที่ด้บแห่งโคแลกฺคชฺรชาติเป็นอาทิ สุวณฺณวณฺโณ กาณจนสนันนิภคโจ พระราชกุมารีนี มีพระฉวีวรรณอันเหลือองงามคังสีทองท้วท้วพระ กาย ครุวนาคฺครูปทองท้วท้ว</p>	<p>วิศฺขนาว่า ในบุเรชาติพระองคได้ทรงทำไห้ชน ท้วท้วที่เป็นญาคิแลมิตฺรสนิทแก่กัน อันพลค พรากจากกันไปนานไห้ได้มาพานพบประสบกกัน วิศฺขนาว่า ในบุเรชาติ พระองคได้บริจาคสุขุม วัตถทานแลอามิสทานต้ว ๆ แลได้กระทำสั มัชนกกรรม คือกวาคิในลานพระเจดีย์เป็นต้น กับรับเสียบซึ่งความโกรธ จึงได้พระมหาบุรุษ ลักษณะนี้⁵¹</p>
---	--

จากนั้นเป็นปุจฉา-วิศฺขنالักษณะมหาบุรุษจนครบทั้ง 32 ประการ ปุจฉาและ
 วิศฺขนาเป็นกลวิธีสำคัญในลักขณปริคคาหกปริวรรต เพื่อสื่อสารธรรมเรื่องกุศลกรรมที่พระพุท
 ธองคได้กระทำให้อดีตได้ส่งผลไห้พระองคมีมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ เป็นการสื่อสารเรื่อง
 กรรมและผลของกุศลกรรมที่เห็นเหตุ-ผลสัมพันธ์กัน

ปุจฉา-วิศฺขนาที่แสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุ-ผลนี้ เป็นกลวิธีสื่อสารธรรม
 สอดคล้องกับแนวคิดทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับการคิดที่ก่อให้เกิดความรู้ คือการคิดแบบหาเหตุผล
 ความเข้าใจต้ว ๆ เกิดจากการหาสาเหตุของปรากฏการณ์หรือหาผลของปรากฏการณ์ของต้วต้ว ๆ
 พุทธศาสนาสอนว่า เมื่อสิ่งนี้เกิดสิ่งนั้นจึงเกิด เมื่อสิ่งนี้ดับสิ่งนั้นจึงดับ เช่นหลักคิดของอริยต้ว 4
 และเป็นแนวคิดเพื่อหาความรู้ในแบบวิทยาศาสตร์ด้วย⁵² ปุจฉา-วิศฺขنالักษณะนี้จึงเป็นกลวิธี
 นำไปสู่ความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจนต่อลักขณค้ำสอนหรือปรากฏการณ์ทางพุทธศาสนา

นอกจากนี้ ปุจฉา-วิศฺขนาที่แสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุผลจะปรากฏในการ
 อรรถาธิบาย บอกผลของการปฏิบัติ เช่น การแสดงอานิสงส์การทำกุศล เช่น ในโปราณกบิลราช
 ชาคก พระสารีบุตรได้ปุจฉาพระพุทเจ้าเรื่องอานิสงส์ของการสร้างพระไตรปิฎก พระพุทธองคได้
 วิศฺขนาแสดงอานิสงส์และเปรียบเทียบไห้เห็นความสำคัญของการสร้างพระไตรปิฎก ความว่า

พระสารีบุตร บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งได้สร้างพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นพระพุทศาสนาคำสั่งสอน
 ของพระพุทเจ้าแล้ว บุคคลผู้นั้นจะได้อานิสงส์ประมาณเท่าไร

พระพุทเจ้า บุคคลผู้นั้นจะได้อานิสงส์ใหญ่หลวงจะนับจะประมาณหาที่สุดมิได้
 บุคคลที่ได้สร้างพระไตรปิฎกไว้ แล้วเป็นบรมจักรพรรดิราชก็หลายครั้ง
 ได้เป็นเจ้าประเทศราชก็หลายครั้ง ได้เป็นท้าวสักกเทวราชก็หลายครั้ง ได้
 เป็นท้าวมหาพรหมก็หลายครั้ง... โดยที่สุดแต่ได้เขียนพระพุททวจนะแต่

⁵² วิทย์ วิศทเวทย์, “ความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนา,” ใน วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย ปีที่ 2 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2538), หน้า 48

เพียงอักษรเดียวหรือบทเดียวเท่านั้น ยังมีผลอานิสงส์จะนับจะประมาณหาที่สุดมิได้... ได้เสวยสมบัติทิพย์ใหญ่ยิ่งอย่างนี้ แล้วจุดจากเทวโลกมาบังเกิดในมนุษย์โลก เป็นคนบริบูรณ์มั่งมีโภคทรัพย์สมบัติมาก ไม่ขัดสนไม่เป็นคนกำพร้า ด้รักษาศีลห้ามิได้ขาดและค้างพร้อย ได้ทำบุญกุศลอย่างอุกฤษฏ์มีให้ทานเป็นต้น จนได้เป็นหน่อพุทธรูปบรมโพธิสัตว์ดังนี้⁵³

ครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เจดีย์จึงยังคงมีอยู่แต่ ๒ ประการ คือ พระพุทธรูปและพระธรรมปิฎก อักษรทั้งหลายที่บุคคลจารึกเป็นพระไตรปิฎกเป็นอักษรประเสริฐ พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐได้ตรัสสรรเสริญแล้ว อักษรทั้งหลายย่อมส่องเนื้อความทั้งสิ้นในธรรมทั้งปวงแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย เหมือนอย่างบุรุษที่ฝังจุมทรัพย์ก็ยอมให้ช่างจำหลักเสาศิลาเป็นอักษร ประดิษฐานไว้ตรงจุมทรัพย์ที่ตนฝังไว้นั้นตามชอบใจของตน เพื่อจะให้เป็นที่ระลึกเครื่องหมายซึ่งที่ตนฝังทรัพย์นั้น ครั้นเมื่อเสาหลักนั้นยังปรากฏอยู่ จุมทรัพย์ที่ฝังไว้นั้นก็ยังปรากฏอยู่ไม่สูญหาย ครั้นเมื่อเสาหลักนั้นสูญหายไปเสียแล้ว จุมทรัพย์ที่ฝังไว้นั้นก็ย่อมพินาศสูญหายไปโดยไม่สงสัยๆ ครั้นเมื่ออักษรทั้งหลายยังมีปรากฏอยู่ พระสัทธรรมก็ยังประดิษฐานอยู่ เมื่ออักษรเหล่านั้นสูญหายไปเสียแล้ว พระสัทธรรมก็ย่อมพินาศสูญหายไปเหมือนฉะนั้น⁵⁴

จากปจฺจลา-วิชันนาแสดงเหตุ-ผลเรื่องอานิสงส์นี้ ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนถึงความสำคัญของการสร้างพระไตรปิฎกอันเป็นคำสอนของพระพุทธองค์ที่แม้ว่าพระองค์จะดับขันธไปแล้ว แต่คำสั่งสอนเหล่านี้ก็เป็นตัวแทนพระองค์ เป็นหลักสำคัญที่จะดำรงพระพุทธศาสนาให้เสื่อมสูญไป ปจฺจลา-วิชันนาก็ย่อมสร้างความเข้าใจที่แจ่มชัดถึงอานิสงส์และคุณประโยชน์ของการสืบทอดพระไตรปิฎก

ในเทวนิชาดก ปจฺจลา-วิชันนาแสดงอานิสงส์ของการสร้างเจดีย์ โดยผู้เรียบเรียงได้แทรกปจฺจลา-วิชันนาขยายความเชิงเหตุ-ผล และแสดงแนวคิดเรื่องวิบากกรรม

จึงมีคำถามว่าพระนางจันทนเทวีมีกายนิทรีย์หอมมันด้วยอานิสงส์อะไร

⁵³ ปัญญาสาตก เล่ม 1, หน้า 434-435.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 436-437.

มีคำวิเศษณ์คำว่า พระนางจันทน์เทวีมีกายอินทรีซึ่งหอมกลิ่นด้วยอานิสงส์ที่ได้สร้างพระเจดีย์น้อยองค์หนึ่ง จริ่งอยู่ในกาลปางก่อนครั้งศาสนาพระโกนาคมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว มีธิดาเศรษฐีคนหนึ่งบำเพ็ญกุศลมีทานและศีลเป็นต้น และมีศรัทธาสร้างพระเจดีย์น้อยด้วยไม้จันทน์องค์หนึ่ง จึงเอาพระพุทธรูปทองคำองค์หนึ่งมาบรรจุไว้ในเจดีย์นั้น ครั้นสำเร็จแล้วก็ทำการฉลองเป็นการบูชาใหญ่ เศรษฐีทำกาลแล้วได้มาเกิดเป็นพระนางจันทน์เทวี ๆ จึงมีสร้อยอินทรีซึ่งงามและกลิ่นหอมดังกลิ่นจันทน์⁵⁵

จากตัวอย่างนี้ผู้เรียบเรียงได้แทรกคำอธิบายถึงสาเหตุที่นางจันทน์เทวีมีกายหอมอันเกิดจากกุศลกรรมจากการสร้างเจดีย์ในกาลก่อน ส่งผลให้นางได้รับผลนั้น

ปูจลา-วิเศษณ์ที่แสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุ-ผลนี้ เป็นการสร้างปูจลา-วิเศษณ์โดยมีวัตถุประสงค์ในการเรียบเรียง เพื่อการอธิบายสาเหตุ และ ผลของการกระทำทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม เป็นการเรียบเรียงที่สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องกรรมวิบาก ทั้งเป็นการสอนอย่างตรงไปตรงมาเพื่อให้เห็นว่าทำอย่างไรย่อมได้อย่างนั้น

4.2 ปูจลา-วิเศษณ์ในฐานะกลวิธีดำเนินเรื่อง

สิ่งที่เราพิจารณาเมื่อวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องหนึ่ง ๆ คือพิจารณารูปแบบหรือโครงสร้างของเรื่องที่ปรากฏออกมา รูปแบบหรือโครงสร้างเกี่ยวข้องกับการจัดการส่วนที่เป็นองค์ประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เช่น การจัดลำดับเหตุการณ์ หรือการลำดับส่วนประกอบต่าง ๆ โดยผู้เขียน เพื่อสื่อความคิดและความหมายของงาน⁵⁶ การดำเนินเรื่องมีความหมายครอบคลุมถึงการจัดลำดับของโครงเรื่องและเหตุการณ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ให้เกิดรูปแบบหรือโครงสร้างของเรื่อง เพื่อสื่อสาระสำคัญของเรื่อง กล่าวอีกนัยหนึ่ง โครงเรื่องและการดำเนินเรื่องเป็นการกำหนดรูปแบบของความคิด เกี่ยวข้องกับการจัดระบบหรือกำหนดโครงสร้างของความคิดในวรรณกรรม⁵⁷

ในการศึกษาวรรณคดีเรามักเริ่มต้นที่การศึกษาเรื่องราว หรือ เหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่อง โครงเรื่องที่ตีพิมพ์พิจารณาจากการเปิดเรื่องไปจนถึงการปิดเรื่อง ในระหว่างนั้นจะเป็นชุดของเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาไป โครงเรื่องต้องสร้างเหตุการณ์เริ่มต้นและได้รับการคลี่คลายไป หรือแสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครกับความขัดแย้ง จากความกลัวไปสู่การตระหนักรู้ จาก

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 448-449.

⁵⁶ Ross Murfin, *The Bedford Glossary of Critical and Literary Terms*, 2nd edition (Boston: Bedford/St. Martin's, 2003), p. 174.

⁵⁷ C. Huge Holman and William Harmon, *A Handbook to Literature*, 6th edition (New York: Macmillan Publishing Company, 1992), p. 202.

ปัญหาไปสู่การแก้ปัญหา หรือจากความผิด การบิดเบือนความจริง ไปสู่การแก้ไขปรับปรุงให้ถูกต้อง ในแต่ละกรณีดังกล่าวจะพบความสัมพันธ์ของพัฒนาการของระดับของเหตุการณ์ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามระดับของแนวคิดของเรื่อง⁵⁸ ดังนั้นเราสามารถศึกษา โครงเรื่องและการดำเนินเรื่องเพื่อเข้าใจสาระสำคัญของเรื่องได้ วรรณศิลป์อันเกิดขึ้นจากการดำเนินเรื่องนั้น หมายถึง การสร้างสรรค์วรรณคดีด้วยการเรียงร้อยเรื่องราวเข้าด้วยกันอย่างมีระบบ ประณีต เพื่อให้ผู้อ่านสามารถติดตามและเข้าใจเรื่องได้อย่างไม่สับสน

เมื่อพิจารณาปุจฉา-วิสัชนาในแง่ที่เป็นกลวิธีกำหนดโครงเรื่องและการดำเนินเรื่อง พบว่าปุจฉา-วิสัชนาและปริศนาธรรมต่าง ๆ เป็นปมปัญหา หรือเหตุการณ์สำคัญที่ถูกร้อยเรียงเข้าด้วยกัน กล่าวคือ แต่ละชุดคำถามคำตอบต่างเป็นเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นปัญหาสำคัญของเรื่อง ที่ต้องได้รับการคลี่คลาย

ปุจฉา-วิสัชนาในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการดำเนินเรื่องในวรรณคดีชาดก แสดงเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง คือ การทดสอบปัญญาและประกาศปัญญา เริ่มต้นจากปุจฉา-วิสัชนาเพื่อการทดสอบปัญญาของพระโพธิสัตว์ เกิดขึ้นเมื่อตัวละครได้พบกันและทดสอบปัญญาด้วยการถามตอบปัญหา ตอนนี้องค์ตัวละครได้แสดงความมีปัญญาของตนเองให้ปรากฏแก่อีกฝ่าย เช่น การทดสอบปัญญาปุจฉา-วิสัชนาปัญหาธรรมเพื่อให้ได้คู่ครอง อีกทั้งพระโพธิสัตว์ต้องถูกทดสอบปัญญาด้วยเงื่อนไขให้วิสัชนาตัดสินใจวินิจฉัยคดีความ ก่อนที่จะได้รับการยอมรับให้เป็นบัณฑิต ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีประกาศพระปัญญาให้ปรากฏ โดยสร้างเป็นเงื่อนไขให้โพธิสัตว์เท่านั้นที่สามารถวิสัชนาได้เพื่อให้เป็นที่ยอมรับ ดังนั้นปุจฉา-วิสัชนาจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องเพื่อการทดสอบปัญญาของพระโพธิสัตว์ และเพื่อการประกาศความเป็นบัณฑิตให้ปรากฏ

ปุจฉา-วิสัชนาในฐานะกลวิธีดำเนินเรื่องถูกสร้างเพื่อเป็นเงื่อนไขในการดำเนินชีวิต และการเอาตัวรอดจากอันตรายต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าเมื่อพระโพธิสัตว์ต้องประสบกับวิกฤตของชีวิต หรือถูกทำอันตราย ปุจฉา-วิสัชนาจะกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่พระโพธิสัตว์ต้องใช้ปัญญาในการวิสัชนาคลี่คลายปัญหาเหล่านั้น ทำให้พระองค์รอดชีวิตจากความคับขัน ปุจฉา-วิสัชนาเป็นวิธีการของการคลี่คลายปัญหาของเรื่อง ทำให้เรื่องพัฒนาไป นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นคุณค่าของปัญญาในการดำเนินชีวิตและการเอาตัวรอด

ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง เมื่อพระโพธิสัตว์แสดงปัญญาด้วยการวิสัชนาปัญหาธรรม เพื่อการช่วยเหลือผู้อื่นให้รอดพ้นจากการถูกทำร้ายหากตอบปัญหาธรรมไม่ได้ ปุจฉา-วิสัชนาจึงเป็นกลวิธีที่มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องในแง่ที่ว่า

⁵⁸ Jonathan Culler, *Literary Theory* (Oxford, New York: Oxford University Press, 2000), p. 80.

เหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นในยามวิกฤต ทำให้ผู้อื่นรอดชีวิต อีกทั้งยังเป็นการประกาศปัญญาของพระองค์ด้วย

ปจฺฉา-วิสัยฺชาเป็นกลวิธีที่มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง เพื่อสอนธรรม ปจฺฉา-วิสัยฺชาสอนธรรมเป็นหน้าที่ของพระโพธิสัตว์ ปจฺฉา-วิสัยฺชาเป็นการพัฒนาเรื่องและเสนอแนวคิดหรือสารัตถะคำสอนของเรื่องอย่างตรงไปตรงมา เมื่อต้องการจะสื่อสารัตถะธรรม ก็สามารถแทรกปจฺฉา-วิสัยฺชาเข้ามาเพื่อสอนทันทีในลักษณะของการขยายความจากคำวิสัยฺชาให้กว้างขวางออกไป

ปจฺฉา-วิสัยฺชาในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์จึงมีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องในวรรณคดีชาดก แสดงเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง คือ การทดสอบปัญญาและประกาศปัญญา การเอาตัวรอด การช่วยเหลือผู้อื่น และการสอนธรรมะ การเรียงร้อยปจฺฉา-วิสัยฺชา เพื่อเพื่อดำเนินเรื่องสร้างเงื่อนไขและคลี่คลายเรื่อง สื่อสารัตถะเรื่องปัญญาได้อย่างชัดเจนจากพฤติกรรมของพระโพธิสัตว์

ดังนั้น ปจฺฉา-วิสัยฺชาจึงมีความสำคัญในฐานะกลวิธีดำเนินเรื่อง ปจฺฉา-วิสัยฺชาถูกเรียงร้อยกันเข้าอย่างประสานสอดคล้องกัน มีลำดับและเหมาะสมต่อเหตุการณ์ในเรื่อง สามารถสร้างเอกภาพในการสื่อสารธรรมให้แก่เรื่องชาดกที่เป็นการแสดงปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ และสื่อสารัตถะธรรมให้เห็นคุณค่าแห่งปัญญาความรู้ในการดำเนินชีวิต ทั้งเพื่อตนเองและผู้อื่น

นอกจากวรรณคดีชาดกแล้ว การดำเนินเรื่องในวรรณคดีสารธรรม เช่น ประคนธรรม และอัญจนธรรมปัญหา ที่มุ่งเสนอสารัตถะธรรมโดยตรง แม้ว่าจะมิได้มีโครงเรื่องอย่างชาดกไม่ได้มีเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่สัมพันธ์กันเป็นโครงเรื่อง แต่ปจฺฉา-วิสัยฺชาปริสนาธรรมในประคนธรรมและอัญจนธรรมปัญหา ก็มีลักษณะทางวรรณศิลป์ของการเรียบเรียงดำเนินเรื่องอย่างเป็นลำดับ คือมีโครงสร้างการสื่อสารธรรม โดยมีองค์ประกอบที่ประสานกัน การดำเนินเรื่องในวรรณคดีลักษณะนี้คือ การเรียบเรียงองค์ประกอบของการสอนธรรมคือ ตัวปริสนาธรรม คำอธิบายพฤติกรรม การสอนให้ทำหรือให้งด และผลของการกระทำหรืองดกระทำ พบว่าในปริสนาธรรมแต่ละข้อนั้น จะมีกระบวนการดำเนินเรื่องโดยปจฺฉา-วิสัยฺชาที่มีโครงสร้างการเรียบเรียงเป็นไปในทางเดียวกันอย่างเป็นลำดับ กล่าวคือ

1. ตั้งปริสนาธรรมเป็นปจฺฉา
2. ตีความปริสนาธรรมว่าหมายถึงสิ่งใดหรือหมายถึงใคร
3. กล่าวถึงพฤติกรรมของคนประเภทนั้น
4. อรรถาธิบายสารัตถะของปริสนานั้นเพื่อสอน โดยกล่าวถึงสิ่งที่ควรทำ และสิ่งที่ไม่ควรทำ
5. บอกผลที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำ หรือการงดเว้นกระทำ

ตัวอย่างเช่น

ใครไฝ่เย็นจะคืนตาย คนเดียวโดยอรรถ ที่ท่านคัดประคน ได้แก่ คนคร้านงาน ไม่กอบการวิชา ใส่อาตมาแต่เดิม เอาแต่เหมิมเข้าสนุก บ่กลัวทุกข์ปลายมือ เห็นฮือภาไหนดสนุก ก็วิ่งบุกไปที่นั่น บ่พรั่นบั่นจิตต์ตน ขวนขวายหมายมุ่งงาน กอบกิจการหาทรัพย์ ไว้สำหรับเมื่อแก่

อนึ่งเอาแต่นอนไชรู้ ได้ว่าข้าจะนอน คู่ตั้งขอนี้เซา ถึงว่าเราจะปลุก ไม่อยากลุกลืมตา ไม่คิดหาการงาน ไม่กอบการหาทรัพย์ ไว้สำหรับภายหลัง หวังแต่เกษมสันต์ ปัจจุบันฝ่ายเดียว ไม่แลเหลียวความเจริญ ที่จะเป็นภายหน้า ถ้าแน่นไป เบื่องปลาย อันตรายหากมีมา แต่อาญาภษตรีย์ ฤาวิบัติโรคา ฤาชรามาถึง จะรำพึงเอาไหนด ช่วยภัยเสี่ยงอาตมา เมื่อโรคาแก่เฒ่า ก็จะเร่าร้อนอยาก ได้ลำบากแก่ตน ที่เป็นผลความคร้าน ที่ชาวบ้านพึงได้...

อนึ่งโศคชิบรรพชิต บวชแล้วกิจแห่งตน ไม่ขวนขวายหมายหา ไม่ศึกษาบัญญัติ ปฏิบัติให้ดี เป็นแต่ซีเพื่อนท่าน ไม่คิดอ่านเล่าเรียน บำเพ็ญเพียรภาวนา แสวงหาประโยชน์ ทำแต่โทษไม่ดี เป็นอลซีใจพาล กอบการผิดบัญญัติ ตั้งคฤหัสถ์ ชาวบ้าน เกียจคร้านไม่เล่าเรียน บวชเข้าเกียพศาสนา ไม่แสวงหาทางธรรม

ชนเช่นที่พรรณามา ตามตำรานิพนธ์ ชื่อว่าคนไฝ่เย็น จะได้เจริญคืนตาย เพราะภายหน้าจะได้ เสวยวิบากบาปไชรู้ โทษนั้นตามกรรมฯ^๙

จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่าบุจฉา-วิสัยนาในประคนธรรม แม้มิได้มีโครงเรื่องหรือ เหตุการณ์อย่างในชาดก แต่ก็มีกรเรียบเรียงกระบวนความขึ้นอย่างประณีตเพื่อสื่อสารธรรมโดย มุ่งสอนให้เข้าใจอย่างแจ่มชัด โดยประสานองค์ประกอบในการสอน ได้แก่

ตัวปริศนา	ไฝ่เย็นจะคืนตาย
ความหมาย	คนที่ประมาทในชีวิต
ลักษณะ	เกียจคร้าน ไม่ขวนขวายทำงาน ถ้าเป็นนักบวชก็ไม่ใส่ใจศึกษาธรรมะ
ผล	ภายหน้าจะลำบากเพราะไม่เตรียมตัวไว้ก่อน

^๙ ประคนธรรมคำฉันท์, หน้า 21-23.

ตัวอย่างจากอัฐุธรรมปัญหา

ซึ่งว่าลูกอ่อนอย่าอ้อมรัด แลลูกอ่อนนั้น คือญาติวงศาภิบัติมารดาแลบุตรธิดา เป็นอาทิ นั้น เหตุว่าบุคคลผู้มีปัญญาและเป็นอริยสัพบุรุษนั้น ก็ย่อมเป็นอุปการรักษาศา ซึ่งญาติวงศาแห่งอาตมาคัจฉาภิบัติมารดา อันเป็นอุปการรักษากุมาร กุมาริกาอันเป็น บุตรธิดาแห่งอาตมาภานัน ซึ่งว่าอย่าอ้อมรัดนั้น คือว่า ให้อ้อมแต่อย่าให้รัดเข้าให้ติด อาตมา เหตุว่ากิริยาอันอ้อมนี้มีสองประการ คือ อ้อมแต่พอมัน และมีให้รัดเข้าให้ติด อาตมาประการหนึ่ง คืออ้อมแลรัดเข้าให้ติดอาตมาประการหนึ่ง อ้อมเป็นสองประการ ดังนี้ ซึ่งว่าอ้อมนั้นคือเป็นอุปการรักษา ซึ่งว่ารัดเข้าให้ติดอาตมานั้นคือตัดหาอุปาทาน เสน่หา อันปรารถนาถ้อมมันด้วยความรักนั้นแล ซึ่งว่าอ้อมแลมิให้รัดเข้าให้ติดอาตมา นั้น คือเป็นแต่อุปการรักษา แลหาตัดหาอุปาทานเสน่หาได้มันแล

อันว่าบุคคลผู้เป็นปุณฺชนหาปัญญาได้มัน ก็เป็นอุปการรักษาศาญาติวงศาด้วย ตัดหาอุปาทานเสน่หา อันปรารถนาว่าญาติวงศาทั้งหลายนี้ เป็นที่พึ่งที่พึ่งที่พำนักแก่ อาตมาเที่ยงแท้ ก็ถ้อมมันด้วยความรักว่าญาติวงศาทั้งหลายนี้เป็นของอาตมาเที่ยงแท้ ก็ ถ้อมมันด้วยความรักว่าญาติวงศาทั้งหลายนี้เป็นของอาตมาเที่ยงแท้ มีอุปมาดังบุคคล อันอ้อมลูกอ่อนแลรัดเข้าให้ติดอาตมานั้นแล

อันว่าบุคคลผู้มีปัญญาแลพิจารณาเห็นสังขารธรรมทั้งปวง คือ อาตมาเองนั้น ก็ดี ญาติวงศาทั้งหลายก็ดี ก็ย่อมเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แลบุคคลผู้มีปัญญานั้น ก็ เป็นอุปการรักษาศาญาติวงศาทั้งหลาย แต่ตามประเพณีอันมีเมตตาจริตเป็นบุพพภาค แล หาตัดหา อุปาทานเสน่หาได้มัน ก็มีอุปมาดังบุคคลอันอ้อมลูกอ่อน แลมิได้รัดเข้าให้ ติดอาตมานั้นแล

อันว่าบุคคลผู้มีปัญญาและเป็นอุปการ อนุเคราะห์ญาติวงศา แลหาตัดหา อุปาทานเสน่หาได้มัน แม้แลญาติวงศาบังเกิดภัยอันตราย พินาศฉิบหายชีวิตก็ดี บุคคลผู้มีปัญญานั้นก็ได้บังเกิดทุกข์โทมนัสโสกาครุอันยังมันแล

อันว่าบุคคลผู้มีได้สดับฟังธรรมเทศนา แลหาปัญญาได้มันแล เป็นอุปการ อนุเคราะห์ญาติวงศาด้วยตัดหาอุปาทานเสน่หานั้น ครั้นแลญาติวงศา บังเกิดภัย อันตราย พินาศฉิบหายชีวิตก็ดี บุคคลผู้หาปัญญาได้มัน ก็บังเกิดทุกข์โทมนัสโส กาครุยิ่งนัก...⁶⁰

⁶⁰ อัฐุธรรมปัญหา, หน้า 11-12

ตัวปริศนา	ลูกอ่อนอย่าอึดอัด
ความหมาย	ควรรักและสงเคราะห์ญาติแต่อย่าซัดตืด
ลักษณะ	ควรให้ความอนุเคราะห์รักใคร่ญาติให้พอเหมาะ แต่อย่าซัดเอาความรักนั้นไว้ เพราะจะทำให้เสียใจเมื่อสูญเสีย คนไม่มีปัญญาข่อมซัดตืดความรักต่อญาติ คนมีปัญญาจะไม่ซัดตืด
ผล	เมื่อไม่ซัดตืดข่อมไม่เสียใจเมื่อสูญเสีย

ในประคนธรรมและอัฐุธรรมปัญหาดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่ามีโครงสร้างของการเรียบเรียงปจฺฉา-วิสัยนาที่เป็นไปอย่างประณีต เป็นระเบียบ เพื่อสื่อสารัตถธรรมให้ผู้อ่านได้เข้าใจ คำสอนเหล่านี้เป็นอย่างดี มีลำดับของการอธิบาย ซึ่งถือเป็นการดำเนินเรื่องที่มีพัฒนาการต่อความคิดของผู้อ่านในการสร้างความตระหนักรู้และเข้าใจในสาระธรรมแต่ละข้อที่นำเสนอ

จากการวิเคราะห์ตัวอย่างดังกล่าวมา ข่อมเห็นความสำคัญของปจฺฉา-วิสัยนา เป็นกลวิธีที่สร้างวรรณศิลป์อันเกิดจากความประณีตในรูปแบบการสร้างเรื่องและการดำเนินเรื่องโดยการร้อยเรียงปัญหาและปริศนาธรรมต่าง ๆ ประสานเข้าด้วยกันอย่างเหมาะสม จัดเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรมได้อย่างดี เพราะเป็นไปอย่างมีระบบ เรียบร้อย และมีลำดับสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายในการสร้างความเข้าใจพุทธธรรมอย่างแจ่มชัด

ในบทนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ให้เห็นปจฺฉา-วิสัยนาในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสื่อสารธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ส่วนหนึ่งจะเห็นความสืบเนื่องของเนื้อหาและรูปแบบการสื่อสารธรรมจากวรรณคดีไทยพุทธศาสนายุคต้น เพราะเป็นธรรมชาติของการสืบทอดหลักธรรมคำสอนทางศาสนา ที่ข่อมต้องรับกลวิธีที่ใช้ในการสอนธรรมนั้นมาด้วย อย่างไรก็ตามบริบทสังคมและระยะเวลาที่แตกต่างกัน การใช้ปจฺฉา-วิสัยนาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาอาจไม่เหมือนกับการสื่อสารธรรมในวรรณคดีพุทธศาสนายุคต้น แต่ก็มีแนวคิดเดียวกันคือการพยายามสร้างความเข้าใจพุทธธรรมอย่างความกระจ่างชัด ทั้งยังเป็นกลวิธีที่ช่วยเร่งและกระตุ้นการขบคิดตีความ ด้วยลักษณะปจฺฉาแบบต่าง ๆ ได้แก่ ปจฺฉา-วิสัยนาที่เป็นภาพพจน์ เรียบเรียงเป็นชุดคำถามเป็นไปตามลำดับ หรือสร้างปจฺฉา-วิสัยนาในลักษณะความแย้ง หรือการเรียบเรียงปจฺฉา-วิสัยนาในลักษณะที่สัมพันธ์กันในเชิงเหตุผล เหล่านี้เป็นสิ่งที่ปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนายุคต้น และสืบเนื่องมาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา จากการวิเคราะห์การเรียบเรียงปจฺฉา-วิสัยนาวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ทำให้เข้าใจว่าปจฺฉา-วิสัยนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สร้างวรรณศิลป์ในตัวบท ด้วยการประสานลักษณะทางภาษาและการเรียบเรียงอย่างประณีต มีเอกภาพเพื่อสื่อสารธรรม โดยมุ่งความแจ่มชัดของสารเป็นสำคัญ ปจฺฉา-วิสัยนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรมที่สร้างประเด็นปัญหาเพื่อกระตุ้นความสงสัยใคร่รู้ เร่งเร่งการขบคิดตีความ และคลี่คลายปัญหาหรือปริศนานั้นให้เกิดความกระจ่างในที่สุด ปจฺฉา-วิสัยนาจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสื่อสารธรรม

โดยการกำหนดประเด็นปัญหาและไขความกระจ่าง เป็นกลวิธีที่สร้างปิติอันเกิดจากความเข้าใจ
พุทธธรรมอย่างกระจ่างชัด